

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

FACULTAT DE FILOLOGIA, TRADUCCIÓ I COMUNICACIÓ

TREBALL FI DE MÀSTER DE SECUNDÀRIA

**L'ENSENYAMENT DEL GREC EN EL LLIBRE III
DEL *DE TRADENDIS DISCIPLINIS* DE JOAN LLUÍS
VIVES**

Presentat per David Sánchez Aduna

Dirigit per Jordi Redondo i Sánchez

Curs: 2013-2014

Valencia, 2014

ÍNDEX

PRESENTACIÓ	5
1. INTRODUCCIÓ	7
2. L'HUMANISME VALENCIÀ	9
3. ELS ESTUDIS CLÀSSICS A L'ESTUDI GENERAL DE VALÈNCIA DURANT LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XVI	13
4. L'ENSENYAMENT DEL GREC	17
5. JOAN LLUÍS VIVES, VIDA I OBRA	19
6. DE TRADENDIS DISCIPLINIS	23
7. DE TRADENDIS DISCIPLINIS, LLIBRE TERCER	25
7.1. Sobre la llengua	25
7.2. La llengua llatina	28
7.3. La llengua grega	29
7.4. Com ensenyar la llengua	30
7.5. Sobre els vicis i l'actitud dels mestres	32
7.6. Sobre els deixebles	36
7.7. Sobre les disputes	39
7.8. Sobre els càstigs i la correcció d'errors	40
7.9. Sobre els jocs	42
7.10. Sobre els autors: l'estudi de la poesia	43
7.11. L'estudi de la llengua grega	45
7.12. Sobre els filòlegs	51
8. CONCLUSIONS	53
9. EPÍLEG: L'EDUCACIÓ DE LES XIQUETES	55
10. BIBLIOGRAFIA	57

PRESENTACIÓ

El sistema educatiu actual té un deute incalculable amb la cultura del Renaixement. Des de tot el contingut teòric que hem après al Màster de Secundària fins al dia a dia de les nostres pràctiques, enfonsa les seues arrels en el món clàssic que, al seu torn, hem rebut gràcies a l'incansable treball dels humanistes per fer-nos arribar el llegat cultural dels antics. Ans de tot el que envolta l'educació actual, no només els devem l'*ars*, sinó també l'*usus*: tota la pedagogia moderna, per molt que els pedagogs s'esforcen a encunyar conceptes i conceptes nous, és producte d'una cultura que ja s'ha preocupat segles abans pel "què" i "com" s'ha d'ensenyar. És aquest l'àmbit en què va destacar el valencià Joan Lluís Vives, pedagog abans que humanista o filòleg. I segurament cap obra representa millor el trànsit a la modernitat en la pedagogia com el *De Disciplinis*.

Quan en una de les primeres classes del màster vam analitzar uns breus fragments del llibre II de la *Institutio Oratoria* de Quintilià, ens vam adonar que gairebé tot el que formula el calagurrità es pot aplicar a la pedagogia actual. Des d'aquell moment, vam decidir que volíem encaminar el nostre Treball Fi de Màster cap al llegat que se'ns ha transmès pel que fa a l'educació i als mètodes d'ensenyament, tema d'aquest Màster de Secundària. I qui millor que Joan Lluís Vives, a qui alguns anomenen "el segon Quintilià", per a aquest treball a la nostra Universitat.

D'altra banda, per qüestió de falta de temps, el Renaixement està fora del *curriculum* del Grau en Filologia Clàssica, de la mateixa manera que també ho estan el llatí medieval o el grec postclàssic. També per aquesta raó, volíem situar el Treball Fi de Màster en una època tan important per a la història d'Europa com és el Renaixement, la llavor del que som avui dia. A més, després de dedicar el nostre Treball Fi de Grau al llatí vulgar i medieval, era el nostre desig avançar uns segles i recalar a l'època renaixentista.

Aprofitant la possibilitat que se'ns brinda d'encarar els nostres treballs cap a la investigació de temes clàssics relacionats amb la docència, hem fet del *De Tradendis Disciplinis* de Vives el nostre objecte del estudi. Una obra de la importància d'aquesta, que enalteix Vives com a pedagog, mereix la nostra dedicació i podem extreure una magnífica informació

per a la nostra formació com a docents. A més, el *De Tradendis Disciplinis* no només és un magnífic tractat didàctic-pedagògic, sinó també amaga un notable caràcter enciclopèdic.

Per tal de no allargar-nos més, no voldríem acabar aquesta breu presentació sense fer constar el nostre agraïment a tres professors del departament. En primer lloc, a Josep Lluís Teodoro per haver-nos introduït, en l'assignatura de nom impronunciable "Comp for disc espec lleng i cult clàssiq" (Complements per a la formació disciplinària en l'especialitat de llengües i cultures clàssiques), a la interessant història de la didàctica del llatí i del grec; a Marco Antonio Coronel per haver-nos donat la oportunitat de continuar amb l'estudi del món humanista més enllà dels nostres estudis universitaris i, finalment, al nostre tutor del Treball Fi de Màster, Jordi Redondo, ja que ens ha donat total llibertat en la elecció del tema i ha suportat, amb total amabilitat, la nostra desorganització temporal en l'elaboració del present treball.

I. INTRODUCCIÓ

L'objectiu del nostre Treball Fi de Màster és l'anàlisi i descripció de la concepció que aporta Lluís Vives en el llibre tercer del *De Tradendis Disciplinis* pel que fa l'ensenyament de les llengües. Així doncs, la nostra intenció és mostrar al lector la concepció pedagògica de Lluís Vives no només quant a l'ensenyament de la llengua en sí, sinó també a tot el procés d'aprenentatge.

En aquest llibre III expressa el valencià allò que és per a ell la llengua, ens determina quina ha de ser l'actitud del preceptor i del propi alumne en l'ensenyament i aprenentatge de la llengua i fa una exhaustiva anàlisi de tot l'elenc d'obres que l'alumne ha de llegir o consultar. Nosaltres hem volgut descriure tots aquests aspectes en les següents pàgines, cosa que ha fet que en moltes ocasions aquest treball perda profunditat per tal d'abastar tot el contingut del llibre. Així doncs, aquest Treball Fi de Màster no té la intenció d'ésser una anàlisi científica d'aquesta part de l'obra de Vives, sinó el comentari de les idees que aporta i dels autors i les obres que proposa per a l'estudi de la llengua.

Com el lector haurà pogut observar en el seu títol, el treball s'ha centrat, per qüestions d'espai i de temps, en l'ensenyament del grec. Tot i que, certament, dedica el valencià més esforços a l'ensenyament del llatí, totes les idees didàctiques i pedagògiques que proposa són vàlides no només per ambdues llengües, sinó per a qualsevol llengua en general. D'aquesta manera, hem omès la descripció dels materials per a l'aprenentatge del llatí. Tampoc ens hem endinsat en l'anàlisi del *currículum* per al futur filòleg, tema al qual dedica Vives les últimes pàgines del llibre tercer, sinó que ens hem detingut en el moment que acaben la instrucció en les llengües aquells que finalitzen la seua formació acadèmica o els qui s'instruiran en altres matèries.

D'altra banda, cal advertir que hem volgut traslladar l'obra a l'àmbit de la València de la primera meitat del segle XVI i, més concretament a la nostra Universitat, tot i que sabem que Vives va escriure l'obra de cara a una reforma de l'educació europea. Tot i la interessant situació de l'Europa de l'època, clima marcat per les convulsions polítiques i religioses, hem situat l'obra al context dels nostres estudis, introduint el lector a la València de l'època, ja que

creem que és aquest un període de canvi, fonamental per a la nostra Universitat i els nostres estudis.

El treball s'articula a través de l'obra mateixa del valencià, és a dir, respectem en l'anàlisi l'ordre i disposició dels continguts, sense alterar l'original, tot i que prestant més atenció a alguns aspectes i fent una mirada més general a d'altres. Tanmateix, hem considerat necessària una breu introducció a la vida i obra de l'autor, a més de la presentació de l'obra que engloba aquest *De Tradendis Disciplinis*, el *De Disciplinis* i, per últim, a mode d'epíleg, una succinta descripció de l'educació de la dona en Joan Lluís Vives.

Finalment, cal dir que per al text llatí hem emprat l'*editio princeps* del *De Disciplinis*, la d'Amberes, publicada en 1531 per l'editor Michael Hillenius. Pel que fa a les traduccions tant del *De Disciplinis* mateix com els de la resta d'autors que hem tractat, són nostres.

II. L'HUMANISME VALENCIÀ

Durant la primera meitat del segle XVI, el Regne de València gaudia d'una importància cultural que el col·loquen en un lloc de primer ordre no només en la història de l'humanisme hispà, sinó també de l'europeu (Pons Fuster 2003). Tal i com veurem a continuació, es van donar una sèrie de circumstàncies que van propiciar el naixement d'un humanista del tarannà de Joan Lluís Vives.

La València de les primeries del XVI gaudia d'un auge econòmic i social que culminava un procés cultural que comença la seua marxa amb Alfons el Magnànim, prototip de príncep lletrat del Renaixement, amb un exquisit gust literari (Perea Rodríguez 2013: 1). A més a més, tenien lloc a la Corona d'Aragó constants intercanvis comercials amb Itàlia i arribaven a la ciutat lloances de viatgers i de personatges importants de l'època. En paraules de Gil Fernández, a València s'estava abonant un millor camp de cultiu que en Castella perquè prenguera i germinara la semença del moviment humanístic (2003: 16-17).

Freqüentment es celebraven espectacles, festes, importants certàmens literaris i variades activitats líriques i culturals. A més a més, floreix una pròspera impremta, que no només subministrava material al nounat "Estudi General", que prompte veurem convertit en principal vehicle de transmissió del humanisme, sinó que també obtenia grans dividendes gràcies a la impressió de tot tipus d'obres literàries (Perea Rodríguez 2008: 247). Per si no fóra poc, el 1511 es publica a València el *Cancionero General* d'Hernando de Castillo, un recull de materials poètics on hi eren presents molts poetes pertanyents al regne de València (Pérez Bosch 2009).

D'altra banda, hi ha una diferència important entre l'humanisme valencià i l'hispànic: el fet que els humanistes valencians no es llançaren a lloar l'ideal imperialista de Carles V, sinó que van preferir concentrar els seus esforços laudatoris en un àmbit més quotidià i proper, com és el seu propi entorn cultural (Perea Rodríguez 2008: 248). Segurament a causa del descontent per la política de l'emperador respecte al conflicte de les Germanies, molts humanistes es varen veure impel·lits a durant el segle XVI a cercar refugi en mecenes amb la finalitat de disposar d'una relativa tranquil·litat, almenys material, i dedicar-se a la reflexió intel·lectual (Pons Fuster 2003: 269). Així doncs, l'humanisme valencià és un moviment

d'arrelam italià, a l'estil de l'humanisme napolità en temps del rei Ferrante (Gil Fernández 2003: 157). Però en aquest mecenatge també el mecenes guanyava prestigi, ja que aquest es servia de l'humanista per a estar al corrent de les últimes novetats literàries, els contractaven com a professors dels seus fills o el finançament de les seues obres reportava fama i esplendor a les respectives cases amb la seua labor de mecenatge (Pons Fuster 2003: 270).

En aquest sentit, dos dels nobles més importants del Regne de València pel que fa al mecenatge d'humanistes van ser Serafí de Centelles, comte d'Oliva, i Rodrigo Díaz de Vivar i Mendoza, marquès de Cenete. Pel que fa al Comte d'Oliva, que va viure des dels anys 60 del segle XV fins el 1536 i a qui va ser dedicat el *Cancionero General* d'Hernando, va representar l'ideal de noble culte i il·lustrat, amb aficions literàries i poètiques que el van convertir en el gran mecenes literari de la València de l'època (Perea Rodríguez 2008: 249). Quant al segon, la família Mendoza disposava d'una biblioteca molt selecta amb un gran nombre d'obres en llatí, que va ser encara ampliada per la seua filla, Mencía de Mendoza, futura duquessa de Calàbria, on hi estaven presents, entre d'altres, els 22 llibres de Vives i les 46 obres filològiques d'Erasme (García Pérez 2004). Fou tal la importància d'aquesta col·lecció d'obres que molts humanistes buscaven tracte amb la duquessa per tal de tenir accés a la consulta de les obres allí emmagatzemades.

Un altre element que destaca la importància de l'humanisme valencià és l'existència d'un cercle literari humanista de primer ordre, el protector del qual fou el propi comte d'Oliva. Alguns dels erudits que possiblement van regentar aquest cercle literari són el propi Hernando del Castillo, Bernardí de Vallmanya, Joan Baptista Anyés o Joan Parteni Tovar, mestre de Vives (Salvadó Recasens 1996).

Per un altre costat, del 1520 al 1522 va tenir lloc el conflicte de les Germanies, on el marquès de Cenete va tenir un paper protagonista i el comte d'Oliva, tot i que es va mantenir en un segon pla, va oferir un important suport financer. Si bé aquest conflicte va aturar de forma brusca el brillant panorama literari de l'època, la resposta de la cultura valenciana després de la revolta va ser contrària a la resta del territori hispànic, on els erudits de l'època varen ser favorables als interessos monàrquics: l'humanisme valencià es va tornar palatí, els humanistes van dirigir les seues lloances als cavallers que havien participat en la batalla, entre els quals estaven el comte i el marquès (Perea Rodríguez 2008: 253).

Així doncs, ens trobem en la primera meitat del segle XV a València amb una activitat cultural molt forta, amb l'existència d'un cercle literari important i certàmens literaris, i un humanisme àulic i cortesà dirigit a importants mecenes que apadrinaven i afavorien les creacions dels erudits. A més, amb un *Estudi General* que començava a donar els seus primers passos i que, com veurem, s'aniria desprenent al llarg dels anys de les seues arrels escolàstiques, adquirint l'humanisme un caràcter docent, filològic i pedagògic.

III. ELS ESTUDIS CLÀSSICS A L'ESTUDI GENERAL DE VALÈNCIA DURANT LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XVI

L'ensenyament durant el segle XV era de caràcter minoritari, eclesial, elitista i burgés, i estava escrit en codis gramaticals, en altres paraules, s'estudiava la gramàtica com a una ciència sermocinal. Entre estos gramàtics es trobaven Juan de Pastrana, Pedro Elías, Teodor Gaza, Miles, o Daniel Simó i Jeroni Amigué, mestres de Vives a València (Esteban 2000: 155). La major part de texts universitaris del segle XV s'empraven des de l'edat mitjana i, entre ells, hi destaquen el *Doctrinal*, creat al segle XIII per Alexander Gallus, el *Grecismus* d'Eberardus Bethune, de 1212, ambdós per a l'ensenyament gramatical, a més de la traducció quasi en exclusiva dels *Disticha Cathonis* i textos de caràcter religiós. Tots estos textos, entre altres defectes, manquen de disposició didàctica, promouen l'exercici de la memòria fins a l'absurd i, en definitiva, van més dirigits a l'ensenyament de la gramàtica de la llengua que al seu ús.

Al començament del segle XVI, els intercanvis amb Itàlia popularitzen nous models culturals i, per tal d'atraure noves generacions d'estudiants, cal proposar nous mètodes més atractius i senzills que el *Doctrinal* d'Alexander (Gallego 2000: 165). A més, l'interès pels textos clàssics a la Corona d'Aragó és una realitat amb la qual havien de lluitar alguns moralistes medievals, tot i que autors com el valencià Antoni Canals empen els clàssics al servei del Cristianisme (Martos 2007: 84). Però, l'arribada de la impremta permet la popularització de diferents traduccions de textos clàssics fetes per humanistes i no per al profit de l'Església, com la de les *Fabulae* d'Isop, de Lorenzo Valla.

Front aquesta urgent necessitat de renovació pedagògica apareix a la nova Universitat d'Alcalà Elio Antonio de Nebrija, que va compondre les *Introductiones latinae*, una gramàtica també descriptiva, on cada regla s'il·lustra amb exemples i on també calia memoritzar algunes expressions. Amigué va presentar una violenta oposició contra aquesta obra a la Universitat, on pareix que no es va instaurar fins, almenys, el 1561, tot i que sí que és ben cert que va ser emprada per alguns professors (Gallego 2000: 167). Cal indicar, d'altra banda, que baix la polèmica d'instaurar una o altra gramàtica subjauen interessos econòmics, com l'interès dels gramàtics per introduir el seu propi text a classe (Sánchez Salor 2003: 199).

D'altra banda, fou també important a l'*Estudi General* la figura del mestre de grec valencià Pere Joan Olivar (Almenara 1993), que havia estudiat a Alcalà i va tenir com a professor a Dukas, un altre hel·lenista del centre alcalaí. Aquest, de pensament erasmista, perseguia des del curs 1528-29 la càtedra de grec a València, ocupada pel prevere Cosme Damià Çavall, deixeble de Strany. Com el rector Joan Llorenç de Salaya, màxima autoritat en aquella època i que sotmetia els ensenyaments a les directrius de la teologia ortodoxa, no li la va concedir, Olivar va emprendre accions contra el rector, acusant-lo de promoure desconfiança envers Erasme. Olivar va aconseguir inhabilitar Savall, doncs aquest, que havia sigut nomenat per Salaya, no s'havia graduat, i així doncs, va obtenir la càtedra de grec. Tot i això, la freda acollida dels valencians va convèncer Olivar del seu fracàs en aquell ambient escolàstic local i poc després va decidir exiliar-se (Almenara i Vicente Febrer 2003: 318). Així doncs, fins més d'una dècada més tard, no es va produir la renovació desitjada per Olivar i fou gràcies a Miquel Jeroni Ledesma que, amb la col·laboració de Joan Gelida i Narcís Gregori, faria progressar l'humanisme filoerasmista.

Els diferents textos gramaticals que es van crear en les dècades següents, com és el cas de l'*Enchiridion Graecae linguae* de Joan Llorenç Oliver, mostren l'èxit rotund de l'obra de Nebrija des del moment que només ajornen o modifiquen alguns aspectes de les *Introductiones*, al punt que fan esment d'ella com a l'obra de referència. Fins les últimes dècades del segle XVI no hi apareixen aquestes noves gramàtiques amb nous preceptes, després d'emprar durant anys l'obra de Nebrija, que continuava sent la referència, i adonar-se'n dels seus defectes i les seues mancances. Fou aquest el cas de la *Prima Grammatica Latina Institutio*, del mestre Andreu Sempere, de 1560, o *Latino de Repente* de Joan Llorenç Palminerero, de 1573, que s'instaura com a llibre de text a la Universitat.

Cal concloure que més que una comprensió en profunditat de la llengua, els pedagogs van buscar l'assimilació i imitació de models estètics i ètics, per això van donar-li prioritat a una gramàtica normativa, simplificada i basada en l'ús. Tot i això, el que els humanistes van reivindicar va ser l'ensenyament de les *humaniores litterae*, van lluitar contra l'hegemonia de la lògica i del mètode escolàstic i, per tant, van propugnar una gramàtica, no estudiada per sí mateixa, sinó concebuda com un vehicle cap a una millor comprensió i

assimilació de la saviesa dels antics, sent aquest l'objectiu de Vives en el *De Tradendis Disciplinis* (Gallego 2000: 175).

IV. ELS ESTUDIS DE GREC

A Espanya no s'inicia una docència rigorosa i autoritzada de la llengua grega antiga fins el 1513, amb l'arribada des d'Itàlia de l'editor cretenc Dimitris Duques a Alcalà. El panorama que es va trobar era poc encoratjador, doncs a més de la incomprensió de les autoritats, hi havia una manca important de materials. Tot i que poc després va tornar a Itàlia, a ell es deu la introducció de la primera gramàtica grega, la de Crisoloràs (Redondo 2013: 14). Sabem, d'altra banda, que Hernan Núñez de Guzmán va introduir a les primeries dels anys 20 les gramàtiques de Teodor Gaza i la de Manuil Moscòpulos. Altrament, el 1537 veu la llum una important gramàtica grega, la de Francisco de Vergara, *De Graecae Linguae Grammatica libri quinque*, la primera publicada a Espanya.

L'hel·lenisme a l'*Estudi General* va tenir una especial incidència en medicina, des de la creació de la primera càtedra de grec el 1524 (Grau Codina 2000: 321). El primer regent d'aquesta càtedra fou Cosme Damià Çavall, entre els anys 1524 i el 1530, a qui no se li coneix cap producció pel que fa al grec. Després de la breu estada d'Olivar, que hem comentat anteriorment, és nomenat catedràtic el 1531 Miquel Jeroni Ledesma, deixeble de Çavall i de Vergara a Alcalà, que es va dedicar en un principi a la medicina. Ledesma a la seua pràctica docent solia llegir textos d'Hipòcrates i Galè, a causa del vincle entre el coneixement de la llengua grega i el correcte exercici de la medicina, tret característic de la Universitat des de Çavall (Redondo 2013: 14, Navarro Brotons 2003). El coneixement del grec obria la possibilitat de l'estudi del que es consideraven les fonts d'autèntic coneixement mèdic, Hipòcrates i Galè, a partir dels textos originals grecs i també d'altres fonts de coneixement de la cultura greco-llatina, tenint, així doncs, una empremta decisiva en l'humanisme valencià (Grau Codina 2000: 322).

Miquel Jeroni Ledesma va fer-se càrrec de la càtedra de grec des del 1531 fins al 1547. Cal destacar d'aquest autor el seu *Graecarum institutionum compendium*, que va publicar el 1545, després de catorze anys d'ensenyament del grec a l'*Estudi General*, obra finançada per Na Mencía de Mendoza. Es tracta de la primera contribució valenciana a la filologia grega que significa, a més, una aposta decidida per la instauració d'uns estudis caracteritzats per la vigoria i el rigor. La gramàtica, fruit d'una elaboració dilatada en el temps, estava compromesa amb la regeneració dels ensenyaments de la Universitat (Redondo 2013: 19).

Tanmateix, Ledesma assenyala el poc interès i, fins i tot, el menyspreu que suscitava l'estudi del grec.

Per al curs 1547-48 es desdobra la càtedra de grec en Principis i Construcció (o Sintaxi) i aquesta última l'ocupa l'hel·lenista Pere Joan Nunyes, deixeble de Ledesma, amb una important producció en els camps de gramàtica grega, retòrica, filosofia, edició crítica, comentari i traducció (Grau Codina 2000). L'Hel·lenisme va anar consolidant-se al llarg del segle i, fins i tot, València arriba a superar Salamanca i Alcalà quant a aquests estudis (Martos 2007: 93).

V. JOAN LLUÍS VIVES: VIDA I OBRA

Joan Lluís Vives i March naix el 6 de març de 1493 a la ciutat de València. És fill de jueus conversos econòmicament acomodats, que practicaven el judaisme de forma clandestina a una sinagoga, la principal de la ciutat, que tenien en la seua pròpia casa. Durant la seua infància, el seu oncle, que havia estudiat a Bolonya, li va ensenyar llatí. Des del 1507 va estudiar al recentment inaugurat *Estudi General* de València (González 2000) on, entre d'altres professors, va tenir Jeroni Amiguet, gramàtic poc simpatitzant de Nebrija, Juan Partenio Tovar o Daniel Sisó.

Tres anys més tard, el seu pare va decidir enviar-lo a estudiar a la Universitat de la Sorbona a París. La principal raó de la seua marxa de València, on ja no tornaria, va ser el llarg procés amb la Inquisició al qual estaven immersos els pares del valencià des de feia més de 20 anys, ja que havien sigut descoberts professant la fe jueva a casa seua. La seua mare i una de les germanes van morir de pesta poc abans de la marxa de Vives, sent després cremades en efígie.

Així doncs, a la tardor de 1509 es desplaça a la Sorbona, universitat molt concorreguda per alumnes i professors de la Corona d'Aragó. Acaba els seus estudis el 1512, graduant-se com a doctor, i es trasllada a Bruges, on coneix qui seria la seua dona, Margarida Valldaura, filla d'una família de mercaders valencians i jueus. Va completar els seus estudis de filosofia, cultivant, igualment, les arts i les lletres. Durant estos anys compona Vives el *Commentaria in XXII libros De Civitate Dei Divi Aurelii Augustini* o el *De Europae statu ac tumultibus*. En la seua estada a la ciutat del Comtat de Flandes s'assabenta de la mort del seu pare, cremat a la foguera a València, fet que li causa una forta depressió. Tot i que va rebre una oferta per ensenyar a la seua càtedra a la Universitat d'Alcalà, per por a la Inquisició no va acceptar-hi i va ser elegit, el 1523, lector al Col·legi del *Corpus Christi* a Anglaterra, sent nomenat Cancellier del rei Enric VIII.

A la cort del rei d'Anglaterra va poder desenvolupar la seua tasca investigadora i publicar els seus treballs amb els diners reials. Fruit de l'estada londinenca són el *De ratione studii puerilis* o el *Liber de consultatione*. Tot i això, va decidir marxar a Lovaina, lloc on es desenvolupava una important activitat acadèmica humanista, amb figures com la d'Erasme.

La seua relació amb Caterina d'Aragó fa que aquesta el trie per ensenyar-li llatí a la seua filla, Maria Tudor. Al poc temps, el divorci d'Enric VIII va complicar el clima religiós europeu. Tomàs Moro va ser condemnat a mort per oposar-se al divorci i Vives concentra els seus esforços per tal d'evitar la idea del rei d'Anglaterra. Tot i això, finalment intenta convèncer la reina que accepte el divorci, cosa que no va agradar a la família reial; perd la confiança de Caterina d'Aragó, i la pensió li és retirada.

Es trasllada llavors a la cort de Carles V, on rep una renda anual insuficient per a les seues despeses. Passa Vives llargues temporades a la biblioteca de Lovaina, on gaudeix d'una gran acceptació al món acadèmic i de l'amistat i els donatius de Joan III o Alfons Manrique, a més dels de Carles V. Composa durant estos anys algunes de les seues obres capitals, com són el *De Disciplinis*, el *De ratione dicendi* o el *Liber de Pacificatione*. Des del 1537 fins quasi a la seua mort, el 1540, roman a Breda, on exerceix de preceptor de Na Mencía de Mendoza. Amb un delicat estat de salut, escriu algunes de les seues últimes obres: les *Exercitationes Linguae Latinae*, el *De anima et vita* o el *De veritate Fidei Christianae*. El 6 de maig mor en Bruges per un càlcul biliar.

Pel que fa a l'obra de l'humanista valencià, se li atribueixen una cinquantena d'escrits sobre molt diversos temes. Namèche (1841) divideix la seua obra en:

a) Obres filosòfiques. Són d'aquest gènere el *De initiis, sectis, et laudibus philosophiae*, el *Liber in pseudodialecticos* i *De anima et vita libri III*.

b) Obres didàctiques i pedagògiques. Entre d'altres, *De ratione studii puerilis*, el *De Disciplinis* i les *Exercitationes linguae latinae*.

c) Obres literàries i filològiques. Per exemple, les *Declamationes*, les *Aedes legum* o *In leges Ciceronis praelectio*.

d) Obres ascètiques i teològiques. *De tempore quo natus est Christus* o *Virginis Dei parentis ovatio*.

e) Obres diverses. En aquest últim grup inclou, entre d'altres, el *De concordia et discòrdia libri quatuor*, el *De pacificatione liber unus* o el *De conditione vitae Christianorum sub Turca*.

D'altra banda, és també important tenir en consideració el seu Epistolari (Jiménez Delgado 1978), dispers al llarg de la seua vida i que, a diferència d'altres humanistes com Erasme o Budé, Vives mai no va col·leccionar.

VI. DE TRADENDIS DISCIPLINIS

El *De Tradendis Disciplinis* forma part del *De Disciplinis libri XX*, publicat a Anvers el 1531. Es tracta de l'obra que qualifica Vives com a humanista i pedagog (Esteban 1997: 10), sent, fins i tot, per a Del Nero (2008: 226), una de les obres més importants de l'humanisme europeu.

El *De Disciplinis* és una formulació dels codis d'actuació en l'àmbit de l'ensenyament i l'aprenentatge. Tots els elements didàctics hi estan contemplats, analitzats i exposats, des del lloc de construcció de les escoles, fins els vicis que adquireixen els mestres durant la seua carrera. En el *De Disciplinis* Joan Lluís Vives ens mostra el seu desig d'una societat igualitària, amb la cultura llatina refundada amb la cristiana i el llatí no només com a llengua de cultura, sinó com a primera llengua: és aquest l'ideal de la cultura renaixentista.

El *De Disciplinis* està format per un total de vint llibres, dividits en tres toms, el primer del quals el comprenen els set llibres de *De causis corruptarum artibus*, una anàlisi de les causes de la deterioració de l'ensenyament, els cinc llibres que formen el *De Tradendis Disciplinis*, on exposa Vives el seu ideal pedagògic i filosòfic i, per últim, el darrer tom compost per vuit llibres: *De prima philosophia sive de intimo naturae officio* abasta els tres primers, *De explanatione essentiarum*, dos llibres de *De Censura veri*, *De Instrumento probabilitatis* i *De Disputatione*.

Pel que fa als cinc llibres *De Tradendis Disciplinis*, la part del *De Disciplinis* en la qual ens centrem en el nostre treball, és l'exposició del que suposa l'art d'ensenyar per a Vives, a més d'un últim llibre no numerat sobre la vida i els costums de l'erudit. Vives ens proposa ací una ambiciosa reforma de l'ensenyament de totes les disciplines, amb la cultura llatina com a base amalgamada amb la cristiana.

Les fonts principals de l'obra són els autors clàssics, tot i que Vives es serveix, fonamentalment, dels autors contemporanis. Entre les autors clàssics destaquen, sobretot, la *Institutio Oratoria* de Quintilià, Aulus Gel·li, Plutarc i Macrobi, mentre que entre els contemporanis empra Erasme, Valla, Budé, Melanchton, Sadoleto, Bembo o Alciato, sent el de Rotterdam la seua font contemporània principal (Esteban 1997: 16). Finalment, pel que fa

a la vessant filosòfica de l'obra, trobem Aristòtil, Sant Tomàs, Sèneca i Sant Agustí com als precedents del seu pensament.

L'*editio princeps* del *De Disciplinis* fou publicada a Anvers, important centre cultural de l'època, en 1531 per Michael Hillenius. Cas curiós és que a Espanya esta obra no va veure la llum fins 1782-90 amb l'edició de Maïans. Es van fer altres edicions de l'obra durant el segle XVI, la de Colònia en 1532 i 1536 i de la de Lió, de 1551. Al segle següent, també a Lió el 1636 i, ja en el XVIII, el 1764, fou publicada a Nàpols. Del segle XX tenim algunes edicions parcials, com la realitzada per Foster Watson a Cambridge en 1913 del *De Tradendis* o la de José Ontañón, d'edicions "La lectura" en 1903. Per últim, el 1997 l'Ajuntament de València va publicar una traducció de tota l'obra de Vives amb una completa introducció, els traductors de la qual són Marco Antonio Coronel Ramos, Luis Pomer Monferrer, José Casorrán Sanz, Ismael Roca Meliá, Pablo Francisco Magraner Girona, Christian Juan Ricardo Porcar Bataller, Joaquín Beltrán Serra, Ubaldo Perelló Galarza, Ferran Grau Codina i Ricardo Hernández Pérez. Cal destacar, així doncs, la manca d'una edició actual completa d'aquesta obra.

VII. DE TRADENDIS DISCIPLINIS, LLIBRE TERCER

VII. 1 Sobre la llengua

Joan Lluís Vives dedica tot el seu llibre III del *De Tradendis Disciplinis* a l'ensenyament de les llengües. L'autor defineix la capacitat de parlar com *prima in homine peritia*, "la primera capacitat que es desenvolupa en l'home" i *societatis humanae instrumentum*, "l'instrument de la societat humana" (*De Trad. Disc. III 1, 1*). Tenim ací una referència a Aristòtil: *λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζώων* (*Pol.*, 1253a), "l'home és l'únic dels animals que té paraula". Per a Vives, la capacitat de parlar és una cosa intrínseca, concedida per Déu, però el fet de poder fer ús d'una llengua determinada depén, en paraules de Vives, de la *ars*, no de la *natura*.

Per tal que els xiquets parlen bé la seua llengua materna cal que tant els pares com el mestre s'esforcen per aconseguir-lo: *itaque et domi a parentibus, et in schola a praeceptore danda est opera* (*De Trad. Disc. III, 1, 1*). L'humanista insisteix en la necessitat que es tinga cura de la pronúncia i del llenguatge dels xiquets des de ben petits i per això és important l'esforç no només dels pares, ans també de totes les persones que conformen el seu entorn, com la dida o els institutors. La importància de parlar bé en l'Antiguitat, on, per exemple, el propi Ciceró no acceptava tot aquell llenguatge que s'allunyara de la *urbanitas* de Roma, ja siga per un cert caràcter de *rusticitas* o per ser de fora de la ciutat (Ramage 1961: 493), es recupera al Renaixement i Vives és un continu reflex d'això. D'altra banda, la influència de l'entorn en l'adquisició del llenguatge dels xiquets és un tòpic que trobem, per exemple en Sant Jeroni, qui aconsella que no s'ha de considerar una dida borratxa, desenfrenada o xerradora (*Ep. CVII, 4*). Hi ha també altres exemples en Ciceró o Quintilià:

Equidem cum audio socrum meam Laeliam - facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod multorum sermonis expertes ea tenent semper, quae prima didicerunt - sed eam sic audio, ut Plautum mihi aut Naevium videar audire, sono ipso vocis ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis adferre videatur; ex quo sic locutum esse eius patrem iudico, sic maiores; non aspere ut ille, quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse et aequabiliter et leniter (Cic. *De orat. III, 45*)

“Certament, quan escolto la meua sogra Lelia (doncs les dones conserven més fàcilment la tradició intacta, ja que, apartades del parlar de les multituds, retenen sempre allò que van escoltar en primer lloc) em pareix que escolto a Plaute o a Nevi. Té una pronunciació tan recta i senzilla que em pareix que no hi ha ostentació ni imitació. Per això, considero que així va parlar el seu pare, així els majors; no asprament, com l’orador que he citat abans, no bastament, no rústicament, no inconnèxament, sinó de manera acurada, ordenada i tranquil·la.”

Erant tamen, quibus videretur illius aetatis tertius Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur et quia Latine non pessume loquebatur usu credo aliquo domestico. nam litterarum admodum nihil sciebat; sed magni interest quos quisque audiat cotidie domi, quibuscum loquatur a puero, quem ad modum patres paedagogi matres etiam loquantur. legimus epistulas Corneliae matris Gracchorum: apparet filios non tam in gremio educatos quam in sermone matris. auditus est nobis Laeliae C. f. saepe sermo: ergo illam patris elegantia tinctam vidimus et filias eius Mucias ambas. quarum sermo mihi fuit notus, et neptes Licinias, quas nos quidem ambas, hanc vero Scipionis etiam tu, Brute, credo, aliquando audisti loquentem. Ego vero ac lubenter quidem, inquit Brutus; et eo lubentius, quod L. Crassi erat filia. (Cic. Brut. 210-211)

“Hi havia alguns a qui els pareixia el tercer orador d’aquella època Curió, potser perquè emprava mots més esplendorosos i no parlava malament llatí, crec que per un cert ús domèstic. Així doncs, no tenia absolutament cap cultura literària, però molt influeix al xiquet allò que escolte diariament a casa i les persones amb les que converse, ja siguen els pares, els pedagogs o les mares. Llegim les cartes de Cornèlia, mare dels Gracs: pareix que estos foren educats no tant a la falda de la seua mare com en la seua llengua. Sovint hem escoltat la llengua de Lèlia, la filla de Gai: vam veure que tenia l’elegància de son pare, i les dos filles de Muci, la llengua de les quals fou coneguda, i les netes de Licini, a una d’elles, la dona d’Escipió, tu, Brut, crec que alguna vegada l’has escoltat parlant. Jo, realment i amb molt de gust –va dir Brut-, i encara més gustosament, ja que era la filla de Cras.”

Ante omnia ne sit vitiosus sermo nutricibus: quas, si fieri posset, sapientes Chrysippus optavit, certe quantum res pateretur optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubie prior ratio est, recte tamen etiam loquantur. V. Has primum audiet puer, harum verba effingere imitando conabitur, et natura tenacissimi sumus eorum quae rudibus animis percepimus: ut sapor quo nova inbuas durat, nec lanarum colores quibus simplex ille candor mutatus est elui possunt. Et haec ipsa magis pertinaciter haerent quae deteriora sunt. Nam bona facile mutantur in peius: quando in bonum verteris vitia? Non adsuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni qui dediscendus sit. VI. In parentibus vero quam plurimum esse eruditionis optaverim. Nec de patribus tantum loquor: nam Gracchorum eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cuius doctissimus sermo in posteros quoque est epistulis traditus, et Laelia C. filia reddidisse in loquendo paternam elegantiam dicitur, et Hortensiae Q. filiae oratio apud triumviros habita legitur non tantum in sexus honorem (Quint. Inst. I 1, 4-6)

“Abans de res, que no siga viciós el parlar de les dides, que Crisip vol que, si fóra possible, siguen sàvies, almenys que siguen elegides les més virtuoses possible. Sens dubte, és convenient ocupar-se principalment dels seus costums, també que parlen correctament. El primer que escoltarà el xiquet seran aquestes, i les seues paraules intentaran imitar-les. Allò que percebem novençans és molt difícil d’arrencar per la nostra naturalesa; com dura el gust del primer que impregna allò nou, ni els colors de la llana, la blancor de la qual s’ha alterat una sola vegada, pot tornar al seu estat inicial. I quan pitjors són aquestes coses, més fermament es retenen. Fàcilment el bé es converteix en mal: però quan els vicis es transformen en bé? Així doncs, que el xiquet no s’acostume a una llengua que caldrà desaprendre. Voldria també el màxim d’erudició possible en els pares, però no només parlo de la figura paterna. Sabem quant va influir a l’eloqüència dels Gracs Cornèlia, la seua mare, de qui també ens han arribat per les seues epístoles el seu parlar doctíssim: i es diu que la filla de Gai Leli reproduïa en el parlar tota l’elegància del seu pare, i el discurs de la d’Hortensi als triumvirs feia honor al seu sexe.”

La llengua és per a Vives el *sacrarium eruditionis* i creu l’autor en la necessitat que hi haja una única llengua de la qual facen ús totes les nacions: *e re esset generis humani una esse*

linguam, quae omnes nationes communiter uterentur (*De Trad. Disc. III, 1, 3*). No obstant això, Vives, que veu la pluralitat de llengües com el “càstig del pecat humà” (*peccati penas est tot esse linguas, De Trad. Disc. III, 1, 3*), reconeix la utilitat d’una llengua que empraren gran part de pobles i de nacions. D’aquesta llengua diu que ha de ser *suavis, docta i facunda*, “mel·lodiosa, bé amb paraules simples i separades, bé amb paraules combinades; erudita, és a dir, precisa pel que fa a la denominació de les coses; i el·loquent en la varietat i abundància de mots i de fórmules”. La llengua que millor s’adapta a esta descripció és per a Vives el llatí.

VII. 2 La llengua llatina

Per tal de defendre la utilitat de la llengua llatina, Vives ens deixa una breu definició d’aquesta:

‘Ea quoniam diffusa est iam per complures nationes hominum, tum artes pene omnes illius sunt litteris mandatae, est etiam copiosa, quia exulta, et aucta multis scriptorum ingeniis, sono insuper suavi, tum gravitatis cuiusdam non ferinae et agrestis, ut in aliis nonnullis, sed fortis et prudentis viri in civitate bene instituta nati ac educati; nefas esset non coli eam, et conservari.’ (*De Trad. Disc. III, 1, 5*)

“Per consegüent, aquesta es troba ja difosa per moltes nacions, per tant quasi totes les arts han sigut confiades a les seues lletres, és, a més a més, abundosa, ja que l’han refinat i engrandit l’enginy de molts escriptors. Amb un to agradable i una gravetat no salvatge i ruda, com en certes llengües, sinó que és la llengua pròpia de l’home coratjós i assenyat, nat i educat en una ciutat ben instruída. Seria un crim no cultivar-la ni conservar-la.”

Tot i el paper preponderant per a Vives de la llengua llatina, creu aquest en la necessitat d’instruir escoles de llengua de llatí, grec, hebreu, àrab i de les diferents llengües vernacles. Però la fi de l’ensenyament d’aquestes llengües no ha d’estar dirigida a *ociosi homines, ad gloriam inde captandam et plausum*, “homes ociosos que busquen aconseguir gràcies a elles glòria i aplaudiments”, sinó *ardentissimi zelo pietatis parati vitam pro Christo impendere*, és a dir, “els més entregats homes i disposats per l’emulació de la pietat a sacrificar la vida en favor de Crist”.

Pel que fa a l'àrab, tenim constància que diversos personatges importants durant l'Edat Mitjana dominaven aquesta llengua. Ramon Llull no només manejava l'àrab, sinó que també era un gran entès de la seua religió, d'ahí que tenia, entre altres sobrenoms, el d'*Arabicus christianus* (Lohr 1986). L'erudit valencià Arnau de Vilanova era un expert coneixedor de la llengua aràbiga i, a més a més, dominava l'hebreu i, probablement, el grec (Barceló 2011: 28). Altre mallorquí, Anselm Turmeda, que posteriorment es va convertir a l'islam, va escriure obres tant en català com en àrab. Aquest fet ens mostra que la cultura àrab era admirada a la Corona d'Aragó, doncs hi conviuen els cristians i els àrabs i els erudits eren molt curosos pel que fa al manteniment d'aquesta cultura. Uns segles després, Vives també assenyala la importància de l'ensenyament de l'àrab, assenyalant com a principal raó que s'hi anuncie Crist a la població musulmana.

El xiquet dedicarà des d'un principi el seu estudi a la llengua llatina, fins que el seu enginy no estiga preparat per aprendre altres disciplines, això és, segons Vives, dels set als quinze o setze anys, tot i que la duració pot variar segons el talent i els progressos de cadascun. No obstant això, l'autor deixa la possibilitat que els xiquets aprenguen al mateix temps el grec, doncs així *ex ambabus multa reliquarum artium semina accipiet* (*De Trad. Disc. III, 1, 7*), "d'ambdues llengües obtindrà moltes llavors per les altres arts". A més, costarà el mateix treball aprendre el llatí que el grec.

VII. 3 La llengua grega

A continuació, s'ocupa Vives de la naturalesa de la llengua grega. *Lingua graeca est erudita admodum, et locuples* (*De Trad. Disc. III, 1, 7*), "la llengua grega és extremadament erudita i rica". Així doncs, el grec enriqueix i engalana el llatí i la resta de llengües i és imprescindible per al coneixement de la grega, en paraules del propi Vives, *non secus quam Latina Italicae aut Hispanae* (*De Trad. Disc. III, 1, 7*), "no d'altra manera com la llengua llatina per a la itàlica o per a la hispànica". El valencià segueix la idea que veiem, per exemple, en Ciceró (*De Orat.*, I, 34, 155) i Quintilià (*Inst.*, X, 5, 1-4) que la llengua llatina es torna *foecundiora*, "més abundant", i *facundiora*, "més eloquent", *ex Graeca*. Un altre fet que el porta a defensar la llengua grega és la gran quantitat de coneixements d'història, naturalesa, costums privats i públics, medicina i religió que s'han trasmès en lletres gregues.

D'altra banda, si algú, per tal de conèixer millor l'Antic Testament, vol afegir al llatí i al grec la llengua hebrea, ho ha de fer amb les següents condicions: *si satis putat fore temporis ad omnia, si se incorrupte eam accepturum confidit* (*De Trad. Disc. III, 1, 8*), "si creu que tindrà suficient temps per a tot i si té plena confiança que l'aprendrà de manera incorrupta".

Assegura Vives que la llengua grega amaga *magni laberynthi* i *vastissimi recessus*, ço és, la seua varietat de dialectes:

Attica et Atticae proxima communi, maxime sunt necessariae, propterea quod et sunt facundissimae, atque excultissimae, et quicquid Graeci habent legi ac cognosci dignum, istis dialectis est consignatum, reliquis utuntur authores carminum, quos non tanti est intelligi, praesertim quum non in dialectis modo, sed in appellandis rebus, et colore loquendi tantum sit inter orationem numeris solutam, et astrictam, discriminis, ut non videatur esse eadem lingua, [...] tametsi ex poetis quoque optimi, et quos operae precium sit legere, Attici sunt Euripides, Sophocles, Aristophanes, et quod Menandri est reliquum (*De Trad. Disc. III, 1, 9*)

"L'àtic i la koiné, propera a l'àtic, són totalment necessaris, ja que són els més eloqüents i els més polits i tot allò que tenen els grecs digne de ser llegit i conegut està fixat en estos dialectes. La resta són utilitzats pels autors de poesies, dels quals no és tan important conèixer, principalment perquè en els dialectes és tan gran la diferencia entre prosa i poesia en la manera de denominar les coses i el color de la parla que no pareix que siga la mateixa llengua [...]. No obstant això, d'entre els poetes els millors i els que paga la pena llegir són els àtics Eurípides, Sòfocles, Aristòfanes, i el que queda de Menandre".

VII. 4 Com ensenyar la llengua

Insisteix l'humanista en la necessitat d'una gramàtica per ensenyar una llengua que no és emprada per tot un poble. La gramàtica ha de partir *ex notioribus* "del més conegut" a allò desconegut, és a dir, *ad incognita itur per cognita*. Aquesta teoria és una constant en l'obra pedagògica de Vives, que trobem reflexada, per exemple, a la primera part del *De Disciplinis*, al *De causis corruptarum artium: nam ordo nostrae cognitionis hic est ad illa, nec eo penetrari a nobis potest, nisi per haec, quae sunt foris. Ad incognita enim itur per cognita* (*De caus. cor. art.*, III, 5, 1),

“en efecte, l'ordre del nostre coneixement va des d'ací fins els secrets, que no podem penetrar allí, sinò a través del que està fora, doncs s'arraiba a allò desconegut a través del que coneixem”.

S'operarà de la següent manera: De les vocals es passarà a les consonants i, a continuació a les síl·labes. Després, cal que el xiquet combine les lletres i de manera rudimentària se li explicarà quina cosa es considera noms propis, comuns, substantius, adjectius i, per últim, els verbs, participis i pronoms. A continuació, caldrà explicar-li els significats, els adverbis i la resta de parts de l'oració. Declinarà primer el xiquet noms, després conjuguarà un únic verb i tot seguit en conjuguarà d'altres. Més endavant unirà diferents tipus de paraules, comprenent les regles de les declinacions, del gènere i de la conjugació dels verbs.

D'altra banda, Vives torna a insistir en la idea que cal anteposar l'estudi del llatí al del grec, doncs *cum Graecitatis rudimentis exactior Latinae linguae disciplina procedat* (*De trad. Disc. III, 1, 15*), “que s'acoste més perfectament al coneixement de la llengua llatina amb els rudiments de la llengua grega”. A més, d'aquesta manera la pronunciació i la llengua seran *plane Latinus, non Graecissans*. D'aquesta manera difereix de l'idea de Quintilià de començar amb el grec (*Inst. I, 1, 12*), tot i que ell mateix explica que no és possible seguir això a la seua època pel fet que en temps del calagurrità els xiquets tenien ja el llatí com a llengua materna. No obstant això, considera que la llengua grega és la mare de la llatina. De la llengua hebrea diu el següent: *de Hebraea, quae horrore illo foni, tum phrasi tota tam dissona est ab harum utraque* (*De Trad. Disc. III, 1, 16*), “sobre la llengua hebrea, per l'esmussament que provoca el seu soroll, per la completa inharmoniositat de la seua dicció, tant difereix d'aquestes dues”.

La manera de procedir en el estudi de la llengua serà la següent:

Sed habeatur in studio delectus, ut prima cura fit circa verborum significatus, et loquendi formulas: proxima circa intelligentiam authorum non tam in rebus, quam in sententia dicti: ut assuescat puer illorum sensa eruere, quae obscure dicuntur, ac perplexe, in quo exacuitur iudicium: tertia circa sententias sumptas de vita, quae γυνῶμαι dicuntur graece: tum dicta praeclara et proverbialia: quarta circa historias: postrema et levissima circa fabulas. (*De Trad. Disc., III, 1, 16*)

“Però que es tinga sel·lecció en l'estudi, de manera que, primerament es preste atenció al significat dels verbs, i a les fórmules d'expressió: a continuació, a la comprensió dels autors, no tant a les coses que contenen com al seu significat, per tal que s'acostume el xiquet a extraure els sentits d'aquests, que són expressats obscurament i enigmàtica, amb la qual cosa s'exercita l'enteniment. En tercer lloc, a les sentències extretes de l'experiència, que en grec s'anomenen γυνῶμαι, i aleshores a les frases cèlebres i als proverbis. En quart lloc, a relats històrics. Finalment, i molt per damunt, a les faules”.

VII. 5 Sobre els vicis i l'actitud dels mestres

Vives li atorga una gran importància a l'entorn de l'escola i a la figura dels mestres, sent per a ell l'educació un assumpte diví. De fet, dedica el llibre segon del seu *De Tradendis Disciplinis* a establir el lloc de construcció de les escoles, el perfil dels elegits per a dur a terme l'ofici de l'ensenyament i alguns aspectes sobre l'economia de les escoles. Ens diu en aquest llibre segon Vives que *qui ad magisteria evehentur, censeantur non ex doctrina modo, sed etiam moribus* (*De Trad. Disc. II, 1, 12*), “els que siguen portats a l'ensenyament, que siguen valorats no només per la seua formació, sinó també pels seus costums”. A més, cal que els mestres siguen també aprovats per la majoria, desprecien l'afany per enriquir-se i l'ostentació i porten una vida de concòrdia, d'ajuda mútua.

En el llibre III reprén la qüestió de l'actitud del mestre, centrant-se en els vicis que es contrauen al llarg dels anys per l'exercici del magisteri. Els preceptors, pel contacte amb els xiquets, són arrastrats a les seues actituds, cosa que en paraules del propi Vives, els porta a *saevire* i *efferari*, “enardir-se” i a “tornar-se ferotges”. Tira, a més, de sentit de l'humor quan afirma que és normal que els gramàtics prenguen aquesta actitud *a primo Homeri versu: μῆνιν ἄειδε θεὰ* (*De Trad. Disc. III, 2, 1*). Un altre aspecte que comenta l'autor és el fet que els mestres es tornen superbs i arrogants quan algú els replica. En un entorn format per xiquets, aquesta actitud es trasllada a les seues conversacions i escrits. Cita llavors Vives una sentència d'Ausoni: *felicem grammaticum nec esse ullum nec unquam fuisse*, “de gramàtic feliç, ni n'hi ha cap ni mai n'hi ha hagut cap.” Es troba aquesta en un divertit *epigramma* de l'autor,

que dedica diversos d'aquests breus poemes, a l'estil de Marcial, a combatre l'arquetip de la figura dels *grammatici* i dels *rhetores*:

*Felix Grammaticus non est: sed nec fuit unquam;
Nec quisquam est felix nomine Grammaticus.
At si quis felix praeter fatum extitit unquam;
Is denum excessit Grammaticos canonas.* (Epigr. CXXXVI)

“No hi ha cap Gramàtic feliç: tampoc no n’hi ha hagut mai cap;
Ni ningú és feliç amb el nom de Gramàtic.
Però si algun, en contra dels fats, ha manifestat que és feliç;
Aquest se n’ix dels cànons de la gramàtica.”

L’ofici de mestre revesteix durant tota l’Antiguitat un caràcter humil, mal retribuït i prou menospresat, que serveix per a desacreditar aquell els pares del qual es veien en la necessitat d’exercir-lo (Marrou 1985: 193). Sobre aquesta qüestió hem rebut diversos testimonis als autors d’època clàssica i tardia com, per exemple, el vers que recull August Meineke als *Fragmenta comitorum Graecorum* Ἦτοι τέθνηκεν ἢ διδάσκει γράμματα (FCG., IV, 698, 375), “sens subte, ha mort o s’ha fet gramàtic”, o la següent anècdota que conta Ateneu de Nàucratis:

Οὗτος γὰρ πολλοὺς τῶν Ἀλεξανδρέων ἀποσφάξας, οὐκ ὀλίγους δὲ καὶ φυγαδεύσας τῶν κατὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἐφηβησάντων ἐποίησε πλήρεις τάς τε νήσους καὶ πόλεις ἀνδρῶν γραμματικῶν, φιλοσόφων, γεωμετρῶν, μουσικῶν, ζωγράφων, παιδοτριβῶν τε καὶ ἰατρῶν καὶ ἄλλων πολλῶν τεχνιτῶν· οἱ διὰ τὸ πένεσθαι διδάσκοντες ἃ ἠπίσταντο πολλοὺς κατεσκεύασαν ἄνδρας ἐλλογίμους. (Ath., IV, 184 C)

“Aquest (Ptolomeu), després de fer degollar un gran nombre d’Alexandrins i expulsar no pocs joves de l’edat del seu germà, va plenar les illes i les ciutats de gramàtics, filòsofs, geòmetres, físics, pintors, preceptors, professors de gimnàstica, metges i molts altres instruïts en les arts. Ara bé, els que s’havien quedat sense treball es dedicaren a ensenyar allò que ells sabien, formant molts barons insignes.”

El preceptor ha de mostrar-se *incompactum et sanctum, affabilem discipulis, ut patrem, non dissolutum ut sodalem* (*De Trad. Disc. III, 2, 3*), “incorrupte i honest, bondadós amb els seus deixebles, com un pare, no indiferent com un company”. En la qüestió del caràcter incorruptible del preceptor, coincideix Vives totalment amb Quintilià, per a qui el preceptor *ipse nec habeat vitia nec ferat* (*Inst., II, 2, 5*): “ni pot tenir vicis ell mateix ni tolerar-los”. Aquest haurà de conèixer el vocabulari de la llengua, comprendre els autors i tenir una memòria profusa amb paraules i dades, *quam vegetabit cura, et assiduitate ediscendi* (*De Trad. Disc. III, 2, 3*), “que enfortirà aprenent-ho de cor amb interès i constància”. D'altra banda, Vives indica que el mestre no ha de conèixer amb detall tot el referent a fàbules i bagatel·les (*fabulis ac nugis*), ja que açò no és en absolut una falta contra la natura ni contra l'art. Sobre aquesta qüestió afirma que *male agitur cum litteris, et peracerba crux studioso labori figitur, si haec quoque ex eruditione esse existimetur* (*De Trad. Disc. III, 2, 4*), “s'actua injustament amb les lletres, i es clava una creu molt cruel a la tasca de l'estudiós, si es considera que açò és també erudició”.

Tot i que Vives creu en la necessitat d'una única llengua, considera que el mestre ha de conèixer la llengua vernacla dels alumnes com a un instrument per a l'aula:

Vernaculam puerorum linguam exacte cognoscet, ut commodius per hanc et facilius eruditas illas tradat. Quod nisi lingua patria aptis et propriis ad eam rem de qua loquitur, utatur verbis, fallet subinde pueros: isque error adultos iam et grandes pertinaciter comitabitur. (*De Trad. Disc., III, 2, 5*)

“Coneixerà amb exactitud la llengua vernacla dels xiquets, per tal que els ensenye més comodament a través d'aquesta aquelles erudites. Perquè si no s'empra la llengua pàtria amb paraules adequades i pròpies de la qüestió de la qual es parla, portarà a equivocació de tant en tant els xiquets: i aquest error els acompanyarà contínuament ja adults i majors.”

Ens diu el valencià que en el seu temps els xiquets tenien dificultats per entendre la seua pròpia llengua si no se'ls parlava amb claredat. Així doncs, és menester que el mestre tinga un gran coneixement de tot el vocabulari de la llengua, també de les paraules antigues i en desús, ja que només d'aquesta manera la posteritat podrà entendre les obres de segles

anteriors. El mestre ha de ser el *praefectus quidam aerarii linguae suae* (*De Trad. Disc. III, 2, 5*), “un cert administrador de l'erari de la seua llengua”.

No obstant això, el mestre haurà de tenir una àmplia provisió de vocabulari genuïnament llatí. Sent sempre tota exposició molt fàcil i clara (*multum facilitatis et lucis*), primerament caldrà fer les explicacions en la llengua vernacle dels alumnes i gradualment s'aniran introduint paraules llatines. S'haurà de recolzar les explicacions amb gestos, però aclareix que açò no ha de degenerar *ad histrionicum*. A més a més, els passatges que es comenten a classe no podran estar buits de significat, sinó que han de contindre alguna breu màxima o *rem aliquam ingenio, vel vitae conducibilem* (*De Trad. Disc. III, 2, 6*), “alguna cosa profitosa per a la ment o per a la vida”.

Pel que fa als exemples que haurà d'emprar, farà referència, en primer lloc, a frases preses d'escriptors d'autoritat reconeguda, sempre que aquestos expressen la qüestió amb claredat. No sempre, el preceptor afegirà un exemple propi, en forma de breu sentència, rondalla o breu proverbi. També farà, de tant en tant, digressions amenes per tal de completar les historietes narrades. Sobre la inclusió d'*excursus*, prefereix l'autor una major verbotat que una excessiva concisió. Si apareixen personatges importants que són dignes de comentari, siga perquè mereixen ser lloats o reprovats, s'ensenyarà als deixebles on van nàixer, qui van ser els seus pares, etc. Cal també situar el context cronològic i espacial del personatge o del fet narrat i també si ha ocorregut allí algun fet que resulte atractiu.

Per un altre costat, prossegueix Vives indicant que les *γνώμαι* que s'incloguen han de venir recolzades amb algun exemple o il·lustrat amb alguna sentència més clara o de major autoritat. Sobre el seu contingut, manifesta que *si quid sit in ea pravum, ad normam pietatis nostrae corrigendum* (*De Trad. Disc., III, 2, 9*), “si hi ha en aquesta alguna cosa dessassenyada, cal que siga redreçada conforme a la norma de la nostra devoció”. En canvi, a continuació a afirma que *proverbii origo, et sensus germanus, quantum fieri poterit, eruendus* (*De Trad. Disc., III, 2, 9*), “cal aclarir l'origen del proverbi, i el seu sentit veritable, tant com siga possible.”

Quant a possibles continguts de matèries més elevades i que sobrepassen la capacitat dels joves alumnes, el preceptor prendrà només allò més fàcil. La resta, més específic, ho remetrà a l'ensenyament de cada disciplina en concret. D'altra banda, comentarà als

deixebles l'opinió dels escriptors sobre els temes tractats, esclarint, a més les frases obscures d'aquest autor mitjançant frases seues o, fins i tot, d'altres autors coetanis amb el mateix mode de pensar.

Per acabar el capítol, torna a insistir l'autor en la necessitat de copiositat i prolixitat a l'hora de fer una classe. Cita llavors una frase de Quintilià sobre l'enginy dels xiquets: *esse ea velut vascula angusti oris, quae superfusam humoris copiam respuant, sensim instillatam recipiant* (*Inst.*, I, 2, 28), "són estos com atuellis de boca estreta, que repel·leixen el líquid abocat a sobre en gran quantitat, però el reben quan se l'aboca gota a gota."

VII. 6 Sobre els deixebles

Pel que fa al desenvolupament diari de les classes, no només parla Vives en el *De Tradendis Disciplinis* de com ha d'actuar el professor a l'aula, sinó també de la figura dels deixebles i com ha d'obrar en el procés d'aprenentatge. Resulta sorprenent com el valencià té cura minuciosament de tot allò que envolta l'alumne, des del material que aquest ha d'emprar fins a la pronunciació, passant per l'exercici de la memòria.

En primer lloc, sobre l'atenció dels deixebles a classe diu el següent: *audiet puer attentus, et intueatur in praeceptorem, nisi quum inspiciendus erit liber, aut scribendum* (*De Trad. Disc.*, III, 3, 1), "escoltarà el xiquet atent, i posarà els ulls en el preceptor, tret que haja d'estar observant el llibre, o haja d'escriure". Degut a que *sensum disciplinae esse auditum* (*De Trad. Disc.*, III, 3, 1), "l'oïda és el sentit per a l'aprenentatge", els alumnes beuen d'allò que escolten del preceptor, de manera que fins i tot reproduïxen els vicis dels professors. Com a exemple, recorda que els deixebles de Plató imitaven la seua esquena corba i els d'Aristòtil el seu balboteig. Sobre açò, no aprova la imitació dels vicis, però si ha de servir també per tal que també es copien les virtuts, ho prefereix abans que no s'imiti res en absolut.

Pren també cura Vives de l'ortografia dels xiquets: *discet recte scribere, et celeriter* (*De Trad. Disc.*, III, 3, 1), "aprendrà a escriure correctament i ràpida". Per a ell escriptura i lectura estan íntimament relacionats (*rectae scriptionis iacuntur fundamenta, quum docentur legere*, "els fonaments d'una correcta escriptura s'estableixen quan s'enseny a llegir als alumnes"), de manera que així aprenen a separar les síl·labes i les paraules. Tot i això, l'única manera

possible de conseguir una vasta erudició és escriure molt i sobre gran nombre de temes. Aquestes línies són un reflex de la important tasca pedagògica de Joan Lluís Vives que, fins i tot, avança alguns preceptes de la pedagogia moderna.

Quant al material de classe, descriu amb tot detall el mode de procedir dels alumnes, tema que, paral·lelament, també tracta en la segona epístola *De Ratione Studii Puerilis*:

Itaque unusquisque puerorum habebit librum chartae vacuum in partes aliquot divisum ad ea accipienda, quae ex ore praeceptoris cadent, utique non viliora, quam gemmae. In parte una reponet verba separata, et singula. In altera proprietates loquendi, atque idiomata sermonis, vel usus quotidiani, vel rara, vel non omnibus nota, atque exposita. In alia parte historias. In alia fabulas. In alia dicta, et sententias graves. In alia falsas et argutas. In alia proverbia. In alia viros famosos, ac nobiles. In alia urbes insignes. In alia animantes, stirpes, gemmas peregrinas. In alia locos authorum difficiles explicatos. In alia, dubia non dum soluta. Haec initio simplicia ac velut nuda, aliquando post convestiet ac ornabit. Habebit maiorem codicem, eodem referet tum quae a praeceptore acceperit copiosius dicta et fusius; tum quae ipse sua opera apud magnos scriptores legerit, vel ex aliis dicta observavit. (De Trad. Disc. III, 3, 2)

“Així doncs, cada alumne tindrà un quadern de paper dividit en unes quantes parts per a recollir tot allò que isca de la boca del mestre, sens dubte no menys valuós que les gemmes. En una part posarà paraules soltes, i una per una. En una altra, expressions i idiotismes de la llengua, ja siguen d'ús quotidià, o infreqüents, o no per tots coneguts ni clars. En una altra part els relats històrics; en altra, les faules; en altra, les dites i sentències serioses; en altra, les enganyoses i les subtils; en altra, els proverbis; en altra, els homes famosos i il·lustres; en altra, els animals, les plantes i les gemmes estrangeres; en altra, passatges dels autors difícils d'estudiar; en altra, passatges difícils dels autors explicats; en altra, els dubtes encara no resolts. Tot açò en un principi estarà aïllat, com si diguérem nu, un temps després ho vestirà i equiparà. Tindrà una llibreta major, allí mateix inclourà, d'una part, allò que haurà rebut del mestre de manera més el·loquent i extensa, d'una altra, allò que ell mateix haurà llegit a l'obra dels grans escriptors, o bé aquelles dites que haurà observat d'altres autors.”

La idea que l'alumne dispose d'un quadern de notes fou impulsada a l'humanisme. De fet, es conserven quaderns de Boccaccio, Bartolomeo della Fonte i Angelo Poliziano. En les escoles humanistes es recollien catàlegs sencers de frases, expressions i modes d'expressar dels autors per retenir-los millor a la memòria (Breva-Claramonte 1994: 30). Vives insisteix en la necessitat que des de ben petits exerciten la memòria, doncs és precisament en aquesta època quan es pot ensenyar als xiquets allò que avorriria un adult. Ens deixa ací l'autor una altra observació interessant: per tal d'enregistrar millor la informació a la memòria cal seguir dos passos: llegir-ho en veu alta i escriure-ho. A més, allò que el xiquet aprenga just abans d'anar a dormir ho recordarà millor el dia següent. En *De Ratione Studii Puerilis* Vives també defén l'exercici de la memòria: *memoriam scito thesaurum esse totius eruditionis; quae si desit, non secus supervacuuus est omnis labor [...] quocirca aliquid quotidie ediscendum est (De Rat. Stud. Puer., II, 3)*, "sàpies que la memòria és el tresor de l'erudició; si aquesta falla, tot treball és, en efecte, superflu [...] en conseqüència, s'ha d'aprendre cada dia alguna cosa".

En primer lloc, l'alumne repetirà les paraules i l'estil del preceptor, de manera que aquest haurà de tenir cura d'utilitzar un llenguatge clar i senzill. Així mateix, el preceptor haurà d'evitar paraules i expressions caigudes en desús i veus poètiques, especialment les gregues, *transposita et traducta quo non oportet (De Trad. Disc., III, 3, 7)*, "traslladades i portades on no hi convè".

Començarà l'alumne amb la seua llengua vernacle, acostumant-se gradualment al llatí, de manera que *sensim accrescet eruditio, tum erunt prorsum Latini (De Trad. Disc., III, 3, 6)*, "poc a poc creixerà l'erudició, de manera que seran completament parlants de llatí". Quant a la llengua grega, l'autor afirma el següent:

In sermone Graeco, quandoquidem eum sumimus tantum ad cognoscendos authores, non perinde erimus de loquendo solliciti, ut de intelligendo. Si cui vero tantum vacat, et per ingenium licet, assuescat eloquendi etiam facultati. (De Trad. Disc., III, 3, 7)

"Pel que fa a la llengua grega, en vista que només l'emprem per tal de conèixer els seus autors, no ens preocuparem igualment de parlar-la com d'entendre-la. En canvi, si algú hi disposa de temps, i li és possible pel seu talent, s'acostumara a parlar-la".

Altrament, s'ha de tenir cura d'atendre els vicis de pronunciació dels xiquets des de ben petits, ja que és a la infantesa quan és possible corregir-los. Els vicis que són producte de la naturalesa dels xiquets, que no poden ser eradicats, cal *caute occultare, ne foede existant* (*De Trad. Disc. III, 3, 9*), "ocultar-los prudentment, de manera que es donen repulsivament." A més, Vives és un logopeda *avant la lettre*: s'ha de preocupar el preceptor que els alumnes s'acostumen a parlar sense precipitació, *ne pueri spiritum per raritatem dentium non recipiant, sed resorbeant* (*De Trad. Disc. III, 3, 10*), "que els xiquets no prenguen l'aire per la separació d'entre les dents, sinó que l'aspiren contínuament". Tot i que Vives considera ideal un terme mig entre parlar ràpid i fer-ho amb lentitud, prefereix que es peque per parsimoniòs que per excessiva rapidesa.

Per últim, proposa l'autor diversos exercicis per a aprendre i perfeccionar la llengua. Una vegada aprenguen la sintaxi, traduiran oracions en llengua vulgar tant al llatí com al grec i viceversa, començant amb frases molt breus i afegint-hi elements poc a poc. Pel que fa al grec ens diu Vives que *malim ut ex Graecis ad nos discant, quam a nobis illuc traducere* (*De Trad. Disc., III, 3, 11*), "preferira que aprengueren a traduir dels grecs a nosaltres, abans que fer-ho des de la nostra llengua cap a la seua". Per tal d'*advertendum probe* ("traduir correctament") cal ser un bon coneixedor d'ambdues llengües, tot i que convé que aquest estiga més acostumat a la llengua a la qual tradueix. Manifesta, també, que és contraproduent traduir paraules el significat de les quals és totalment desconegut. Al respecte d'açò últim, diu l'autor que *parum convenienter Aristotelis volumina, qui philosophus non sit, interpretabitur, nec Galeni, qui non medicus* (*De Trad. Disc. III, 3, 11*), "convindrà poc que aquell qui no siga filòsof interprete els volums d'Aristòtil, ni els de Galè, aquell qui no siga metge". En darrer lloc, escriuran una epístola o una faula, més endavant una breu sentència o un proverbi i, finalment, un poema breu, sempre augmentant gradualment l'extensió i la dificultat.

VII. 7 Sobre les disputes

No ha de començar el xiquet amb l'exercici de les *disputationes* fins que no passe un temps des que ingresse a l'escola. Cal, no obstant, que abans observe el funcionament de l'escola i ho comente amb els seus companys. Tot i que no especifica quant de temps ha de

passar per tal d'iniciar-se amb les *disputationes*, recorda que *Pythagoras Samos, annos aliquot iubebat puerum suum tacere, ne levibus se quaestiunculis iactare consuescerent* (*De Trad. Disc.*, III, 4) "Pitàgores de Samos ordenava al seu alumne callar diversos anys, per tal que no s'acostumaren a agitar-se per assumptes sense importància". Quan el preceptor crega convenient permetre'ls petites controvèrsies, seran aquestes molt freqüents i versaran sobre les explicacions que s'han fet a classe. Ha d'estimular-se l'infant *laude et praemiolis*, "amb xicotetes recompenses i elogis", tot i que cal prendre certes precaucions per tal que la rivalitat no degeneri en odis entre els alumnes.

D'altra banda, pel que fa a les disputes entre els adolescents, afirma Vives que els temes sobre els que han de versar aquestes són generalment la concordança de les normes amb l'ús; els passatges obscurs dels autors; l'explicació de l'origen o el significat d'una sentència, faula o proverbi; el nom d'un personatge, animal, planta o d'un indret determinat; el significat, etimologia o escriptura d'un vocable o fórmula d'expressió o, per últim, l'estructura d'un poema. Tot i que, com ha comentat poc abans, els xiquets calia estimular-los amb gratificacions, aquestes no són oportunes per als adolescents, ja que es tracta –afirma– de *pueriles nugae*, "ximpleries infantils", com ho són el joc de les nous o un cavall de canya o de fusta.

VII. 8 Sobre els càstigs i la correcció dels errors

Insisteix Vives en la necessitat que el mestre tinga cura que els alumnes no adquireixen i consoliden uns certs vicis des de ben petit. Als més petits se'ls poden passar per alt algunes errades, però hauran de ser reprovats quan siguin més majors. Ara bé, els costums han de romandre immunes als vicis, doncs cal evitar que els xiquets siguin depravats i corruptes ja des del principi.

El preceptor ha de tenir moderació en la censura, amb atenció al nivell de preparació de l'alumne. No vulnerarà l'ànim de l'alumne amb paraules dures ni els torbarà amb la seua severitat, de tal manera que no *despondeant animos, priusque periclitent vires. Nihil enim audebunt aggredi retardati eo metu, ne aliis risum de se praebeant* (*De Trad. Disc.*, III, 4, 6), "perden el coratge, abans que posen a prova les seues forces, doncs no s'atreviran a intentar res cohibits per por que provoquen la risa dels altres". Tot i que, com ha comentat abans, podrà

deixar passar algunes petites coses, en cap moment afirmarà el preceptor que són així, doncs, si els deixebles descobriren les incorreccions, minvaria l'autoritat del mestre.

Pel que fa als càstigs corporals als alumnes, afirma Vives el que segueix:

Quoniam hominis ingenium ab incitatis animi morbis ad peiora deprimitur, coercendus est inconsultus ille motus, et compescendus reprehendendo, castigando verbis, et quum opus est, verberibus: ut belluarum more revocet eum dolor, cui ratio non est satis. (De Trad. Disc., III, 4, 7)

“Atès que la ment de l'home degenera amb l'efecte de passions fervents, és necessari corregir aquesta pertorbació eixelebrada i reprimir-la amb reprovació, amb càstig verbal i, quan siga necessari, amb assots: a la manera de bèsties, el dolor emmena de nou aquell per a qui la raó no és suficient.”

D'altra banda, Vives matisa que prefereix que aqüest càstig no ha de ser el sever correctiu que s'aplica als esclaus, sinó el propi d'un home lliure. Quant als més xicotets, el preceptor no serà ni excessívement benèvol ni desmesuradament dur, de manera que no genere odi amb la primera ni despreci amb la segona, prenent ací la postura de Quintilià (*Inst.*, II, 2, 5). No amenaçarà l'alumne si no és necessari i, si escau, no emprarà insults que generen en ell l'hàbit de maleir. En el cas que les amenaces no siguen suficients, serà possible colpejar l'alumne i, tot i que li provoque un intens dolor, no tinga després cap molèstia. Als alumnes més grans s'ha d'emprar el càstig corporal amb menys freqüència, però *interdum*, “de vegades”. Ha de ser la por i el respecte al preceptor i als *graves viri de academia* allò que els refrene.

Hem vist que per a Vives el càstig verbal i el corporal no havia de ser una pràctica habitual i sempre havia d'emprar-se, en paraules del valencià, *quum opus sit*. En aquest punt, difereix de Quintilià, qui refusa categòricament cap mena de càstig verbal i corporal cap als alumnes: *Caedi vero discentes, quamquam et receptum sit et Chrysippus non improbet, minime velim (Inst., I, 3, 17)*, “el càstig físic als alumnes, tot i que forme part dels nostres costums i Crisip no el desaprove, en absolut l'accepto”, o *in emendando quae corrigenda erunt non acerbus*

minimeque contumeliosus (*Inst.*, II, 2, 7), “a l’hora d’esmenar allò que s’ha de corregir no serà cruel ni ofensiu”.

VII. 9 Sobre els jocs

“Sed quatenus et animorum et corporum nostrorum vires non solum finitae sunt, verum imbecillae admodum, ac tenues, concedendae sunt illis quaedam refectiones ac reparationes”. (*De Trad. Disc.*, III, 4, 10)

“Però en la mesura que les forces dels nostres cossos i les nostres ànimes no només són finites, sinó també en alt grau dèbils i lleugeres, cal que li siguen atorgades algunes restauracions i recuperacions”.

Per a Vives és necessari que els joves exerciten el seu cos i la seua ànima amb una sèrie d’exercicis i jocs per tal que emprenguen a continuació la tasca que els siga encomanada durant més temps i no es cansen de seguida. Cita, llavors, la cèlebre sentència de Juvenal (X, 336) *Mens Sana in Corpore Sano*. Aquests exercicis seran més freqüents en els més joves, però s’hauran de practicar de tant en tant. Pel que fa als jocs corporals, han de tenir dos factors: *honestas* i *iucunditas*, “honestedat i gràcia”. Els que s’adapten a aquest perfil són per a Vives el *pilum*, *globus* i *cursus* (*De Trad. Disc.*, III, 4, 11), “la javelina, la pilota i les curses”.

Insisteix l’autor que no s’ha de pressionar els xiquets per tal que treballen, sinó que se’ls pot permetre relaxacions de l’atenció, de manera que no prenguen aversió cap als estudis. També ací tenim reminiscències dels preceptes de Plutarc i Quintilià, que ja havien posat l’atenció sobre una necessària laxitud front als estudiants:

Δοτέον οὖν τοῖς παισὶν ἀναπνοὴν τῶν συνεχῶν πόνων, ἐνθυμουμένους ὅτι πᾶς ὁ βίος ἡμῶν εἰς ἀνεσιν καὶ σπουδὴν διήρηται. (Plut. *De lib.*, 9b)

“Certament, se’ls ha de donar als xiquets un descans dels seus treballs ininterromputs, considerant que tota la nostra vida està repartida entre el descans i el treball”.

Nec sum adeo aetatium imprudens ut instandum protinus teneris acerbe putem exigendamque plane operam. Nam id in primis cavere oportebit, ne studia qui amare nondum potest oderit et amaritudinem semel perceptam etiam ultra rudes annos reformidet. (Quint. Inst, I, 1, 20)

“No ignoro el que són les edats per tal que considere que se’ls ha d’apretar penosament i de continu als infants i que cal exigir un treball formal. Caldrà que prestem especial atenció, de manera que no avorrisca els estudis qui encara no pot apreciar-los i en els anys li tinga l’aversió que una vegada va agafar.”

Aquestos jocs han de practicar-se sempre baix l’observació d’ancians que infonguen respecte i estaran els alumnes obligats a parlar en llatí, ja que se’ls fixarà una pena si ho fan en la llengua pàtria. Si pel mal temps no es poden realitzar aquestos exercicis, es substituiran per *sermocinationes festivae et suaves*, “conversacions festives i suaus”, historietes, faules o fins i tot de tant en tant algun acudit. Paral·lelament, també caldrà que juguen a les cartes, als escacs o a les dames, doncs aquestos jocs exerciten la memòria i l’enginy. També ací s’avança Vives a la pedagogia moderna. Finalment, diu l’autor que els jocs en els quals es treballa l’enginy i la memòria han de tenir prioritat front a una excessiva preocupació pel cos.

VII. 10 Sobre els autors: L’estudi de la poesia

Abans de dir-nos quins autors són convenientes i s’han de llegir i quins no, Vives ens deixa una reflexió sobre les característiques que aquestos han de complir i les virtuts i vicis dels autors de cada gènere literari: *arbitror iam me expectari, ut quibus ex fontibus hauriendam eruditionem hanc existimem, aperiam* (*De Trad. Disc.*, III, 5, 1), “considero que ja s’espera que expose de quines fonts crec que ha de beure l’erudició”. El perfil literari que Vives ens comentarà a continuació és només vàlid per a l’home, ja que, tal i com estudiarem més endavant, la dona no té cabuda en el sistema que ha ideat al *De Tradendis Disciplinis*, sinó que havia de rebre una educació específica.

Exposa, en primer lloc, que *scriptores non sunt omnes eadem metiendi regula* (*De Trad. Disc.* III, 5, 1), “els escriptors no han de ser tots mesurats per la mateixa regla”. Divideix Vives els autors en quatre grups:

a) Els que van seguir en els seus ensenyaments *ordinem quemdam, methodum brevem ac dilucidam, atque ad percipiendum facilem* (*De Trad. Disc.*, III, 5, 1), “cert ordre, un mètode concís i clar, i fàcil de comprendre”. Aquests autors han de ser rellegits i, fins i tot, apresos de memòria.

b) Els que van explicar amb exactitud el tema tractat, però amb més abundor o complexitat que la convenient per al tema. Cal rellegir estos, però no estudiats amb afany.

c) Un altre grup, les característiques del qual no especifica, hi haurà prou amb llegir-los una sola vegada.

d) D'altres, no és necessari llegir-los, però sí que els haurà de tenir disponibles en la biblioteca per tal de consultar-los quan siga necessari.

e) El darrer grup el compondran aquells autors que puguen nodrir algun vici que patisca. Ho exemplifica, entre d'altres, comentant que cal allunyar el *libidinosus* d'Ovidi o el *scurrilis*, “bufonesc”, de Marcial.

Pel que fa als autors pagans, que no gaudien de bona reputació en una societat per complet cristiana, cal llegir-los de la següent manera:

Praemunitus antidoto: per pietatem homines iungi Deo: eam esse a Deo traditam: quae homines excogitarint, plena esse erroribus: quae contra pietatem sint, ex vanitate hominum orta esse, et imposturis diaboli hostis vaferrimi (*De Trad. Disc.*, III, 5, 2).

“Previnguts amb l'antídot: que els homes estan units a Déu per mitjà de la devoció, aquesta ha sigut lliurada per Déu, allò que han forjat els homes està ple d'errors: allò que vaja contra la devoció, té el seu origen en la niciesa dels homes, i en els designis del diable, el més astut dels enemics”.

Quant als poetes, tot i que Vives elogia la seua dolçor, el vocabulari carregat de grandesa, sublimitat i brillantor i una extraordinària força, considera que *afflant magno quodam et excelso spiritu* (*De Trad. Disc.*, III, 5, 3), “bufen amb un cert aire magnífic i excels”. A les virtuts dels poetes se'ls hi barregen vicis que, segons Vives, poden ser molt

perniciosos si es dóna crèdit al poeta. Afirmar que per aquesta raó Plató va expulsar Homer de la seua República. Per tal d'eliminar qualsevol contacte amb el *veneno*, cal deixar de costat els poetes ja que declara que, a més, són d'exigua ajuda per a les arts i la vida, i ni tan sols per a la llengua.

Fa referència ací Vives als preceptes de Plutarc en *Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ακούειν* (*Mor.*, I, 2), un intent d'incorporar el gran patrimoni poètic grec a l'educació des d'un punt de vista moral. A diferència de Vives, per a Plutarc les obres dels poetes poden servir pel seu atractiu principalment formal i pel seu contingut, però com una propedèutica a l'estudi de la filosofia. Com a art que intenta imitar la realitat, el jove ha de saber que trobarà allí barrejats el bé i el mal, haurà d'actuar amb molta cautela. Així doncs, no haurà de prendre els ensenyaments de la poesia com a exemples de conducta, però si sap interpretar correctament el text poètic i buscar els seus ensenyaments morals, llavors els poetes tindran la seua utilitat com a intermediaris per a l'estudi de la filosofia (Morales Otal 1985: 85). Afegeix Vives que ens diu Plutarc que s'ha d'oposar a les sentències impúdiques les honestes d'altres autors.

Una vegada conclou aquesta reflexió, el que proposa Vives per a la lectura de la poesia és *reipurgari*, "purgar-los", ja que és l'única manera que els adolescents en traguen profit. Afirmar que aquesta neteja dels passatges nocius proporcionarà un notable benefici a les generacions presents i les venidores, comparant-ho amb el fet de llevar les males herbes d'un hort, deixant-ne les salubres.

VII. 11 L'estudi de la llengua grega

El següent capítol del *De Tradendis Disciplinis* és una extraordinària descripció del *curriculum* per a l'estudi de la llengua grega. Joan Lluís Vives ens descriu amb tota mena de detalls com s'ha de procedir en l'estudi del grec, quins autors s'han de llegir i l'ordre en el qual cal treballar-los. A més, l'autor fa gala d'un coneixement precís de tot l'elenc de la literatura grega i la llengua de cadascun dels autors.

En primer lloc, apunta que l'estudi del grec ha de començar poc després que el de la llengua llatina: *aliquando post, initium aequari debet etiam Graecitatis* (*De Trad. Dis*, III, 7, 1).

L'estudi d'ambues llengües ha d'acabar-se al mateix temps. Per als primers rudiments de la llengua grega l'estudiant farà servir unes tauletes gregues – *Aleandri puta*, “com ara les d'Aleandre”- per tal que conega els sons, les lletres i les síl·labes. Aquestes *tabellae* eren un mètode per ensenyar grec editades a París l'any 1512 -19 anys abans de la publicació del *De Disciplines* de Vives-, per l'humanista italià Jeroni Aleandro, que el propi Vives recomana en la segona carta del *De ratione studii puerilis* (López 2006: 43).

En segon lloc, per a la declinació de noms i la conjugació de verbs caldrà emprar el llibre primer de Teodor Gaza. Gaza fou un humanista bizantí, l'obra a la qual fa referència Vives és *Γραμματικῆς εἰσαγωγῆς τὰ εἰς τέσσαρα*, de 1495, traduïda al llatí per Erasme com a *Introductivae grammatices libri IV* en 1521 i publicada a Venècia . Gaza fou un dels introductors del grec a l'Itàlia del Renaixement i va donar classes a nobles i papes, a més d'haver traduït tant del grec al llatí obres d'Aristòtil o Teofrast com del llatí al grec el *De senectute* de Ciceró. La gramàtica de Gaza fou, durant quasi un segle, la principal gramàtica per a l'ensenyament del grec a Europa, tot i les seues limitacions pel que fa a l'explicació de la sintaxi. Aquest primer tom de l'obra de Gaza comença amb l'estudi de les lletres i els diftongs, dividint les vocals per breus i llargues i les consonants per la seua naturalesa - *liquidæ, mutæ, duplices*, etc. Exposa molt breument Gaza les síl·labes i, tot seguit, indica quines són les 8 parts de l'oració, els accents, esperits i la resta de símbols diacrítics i l'article. A continuació, explica amb més detall les declinacions, les contraccions, els numerals i els comparatius. Després, el verb grec per conjugacions, cinc en total, a més dels verbs contractes, fent menció al mateix temps a les tres veus, per tal de prosseguir amb l'augment dels verbs i els temps verbals. Continua amb l'explicació del participi, els pronoms, preposicions, adverbis i, per últim, les conjuncions.

Altrament, l'alumne interpretarà les faules d'Isop, ja que per a Vives aquestes són *verbis sunt faciles et sensu ad aetatem illam apto* (*De Trad. Disc.*, III, 7, 1), “tenen un vocabulari fàcil i un sentit apte per a la seua edat”. A les faules se li afegirà el llibre segon de *Introductivae grammatices libri IV* de Gaza, en el qual explica, entre altres aspectes, la formació de possessius, els diferents subtemes del que nosaltres coneixem com a tercera declinació, noms irregulars, la formació dels temps verbals i de la resta de parts de l'oració. Aquest segon volum amplia la informació que havia introduït a mode d'esbós en el primer.

Poc després, cal presentar ja als alumnes algun discurs d'un escriptor *purus i facilis*, entre els quals proposa Isòcrates, Llucià o Joan Crisòstom, eloqüent orador de l'església grega del segle IV d.C., originari d'Antioquia. La seua obra, la més extensa dels escriptors eclesiàstics d'Orient, consta no només d'homilies i conferències espirituals, sinó també se li atribueixen treballs sobre l'educació cristiana del xiquet, pecats de dissolució de les costums o sobre la supèrbia (Horn 1989: 82). Afirmava Vives d'aquest autor que és *tersus, et eximie dilucidissimus* (*De Trad. Disc.*, III, 7, 1), "acurat i extraordinàriament brillant".

Pel que fa a l'explicació de la sintaxi, l'autor afirma que els grecs es van esmerar poc en la descripció de la sintaxi, doncs *populum habuerunt diutius bene loquentem quam Latinis, ut minus fuerit opus observatione ac regulis*, (*De Trad. Disc.*, III, 7, 2), "el poble va parlar bé durant més temps que el llatí, de manera que van tenir menys necessitat de preceptes i regles". Així doncs, assegura l'humanista que la riquesa i profusió de la construcció grega difícilment pot ser reunida en un sol manual. De l'obra de Teodor Gaza, que es va ocupar en el quart volum d'aquesta disciplina, assenyala que ho va tractar de manera poc didàctica. També fa menció ací a l'erudit hel·lenista Joan Andreu Làscaris, nat a Constantinoble l'any 1445, professor, entre d'altres, de Guillaume Budé i editor de textos grecs d'autors com Cal·límac o Apol·loni Rodi. Ens diu Vives sobre aquest que va formular regles sobre sintaxi, però sense massa encert. Així doncs, el que proposa Vives és assenyalar als alumnes les principals diferències entre les construccions sintàctiques gregues i llatines.

L'alumne començarà amb la traducció de textos del grec al llatí, de manera que conega ambdues llengües, es fornisca de vocabulari i trasllade del grec al llatí tot l'ornat i refinament d'aquesta llengua. Per a la prosòdia i l'ortografia indica que és útil el llibre tercer de l'obra de Gaza. Aquest llibre conté una primera part sobre la pronunciació del grec, on presta especial atenció a l'accentuació i la quantitat de les vocals de cada *pars orationis*, i una segona part dedicada a l'ortografia de la llengua.

Tot seguit, s'entra en matèria amb la qüestió de la literatura. Afirmava, en primer lloc, que *ante Pisistratum, atque enim Periclem nihil scriptum est legi dignum*, (*De Trad. Disc.*, III, 7, 3), "abans de Pisístrat, fins i tot abans de Pèrcles, no es va escriure res digne de ser llegit". Dels segles posteriors, moltes obres mereixen la seua lectura, tot i que les de després de

Demòstenes no són comparables en la *integritas sermoni*, “la puresa de la paraula”. S’explicaran algunes epístoles de Demòstenes, Plató i Aristòtil, algun discurs de Demòstenes i dels deu oradors nomenats pel cànon alexandrí: Antifont, Andòcides, Lísies, Isòcrates, Iseu, Èsquines, Licurg, el propi Demòstenes, Hiperides i Dinarc. Per a la seua lectura, compondrà un lèxic de la llengua grega, copiós i complet.

Abans de centrar-se en l’estudi dels poetes, l’autor recomana dues obres per tal de *praecipendum nonnihil de dialectis* (*De Trad. Disc.*, III, 7, 4), “ocupar-se abans una mica dels dialectes”, els autors de les quals són Joan Filopon i Gregori de Corint. El primer fou un erudit alexandrí del segle VI d.C, destacat pels seus tractats sobre gramàtica, teologia, astronomia o medicina, entre d’altres. Pel que fa al tractament de la dialectologia, ens interessen el *Grammaticus Meermannianus* i el *Grammaticus Leidensis*, possiblement d’atribució errònia a aquest autor. El segon autor és l’arquebisbe Gregori de Corint, del segle XII, autor d’un tractat anomenat *De dialectis linguae Graecae*, basat en els antics gramàtics i els escoliastes i en els dos tractats de Filopon. Es tracta de manuals –el de Gregori de Corint més extens que els altres dos, però amb un ordre de presentació més anàrquic– que ofereixen un tractament dels dialectes pràctic i auxiliar, enfocat a les particulars fonètiques, gramaticals i, fins i tot, estilístiques dels textos literaris, però despreocupada de les lèxiques, excepte Gregori, que aprofita fonts glossogràfiques (Moralejo 1982: 19).

Començarà l’alumne amb l’audició d’algunes rapsòdies d’Homer, per tal de continuar amb la primera i segona comèdia d’Aristòfanes –*Acarnesos* i *Cavallers*– i algunes tragèdies d’Eurípides, qualificant els dos autors d’elegants. Per a l’ensenyament de màximes recomana el dori Teognis de Mègara i Focílides. Pel que fa a Homer, ens diu Vives que cal rellegir-lo i fins i tot memoritzar alguns dels seus passatges. Tot i que com hem observat a l’apartat que dedica a la poesia la crítica que fa l’autor a aquest gènere, fa a continuació una extensa descripció de les virtuts d’Homer:

Magnae sunt huius viri virtutes, quas persequi longum sane, atque operosum esset. Primum quae scripsit, non dicere videtur, sed ante oculos sistere: ea est quasi depingendi vis et efficacia: qua virtute posteros omnes adhuc sine controversia superat: nec corpora expressit modo, sed animorum reconditos illos motus, qui sub

sensus non veniunt: ut nihil videatur esse aliud eius poema, quam imago vitae humanae. Communis sensus adeo est callens et ita sunt rerum naturae conformia, quae dicit, ut post tot secula mutatis usque eo moribus, institutis, tota vivendi ratione, tamen aetati etiamnum nostrae, et cuicumque alii verba, sententiae, collocutiones, orationes illius consentaneae sint: quibus de rebus facile tam longam diuturnitatem sustinuit, et per tot secula non solum auctoritatem vetustatis, sed novitatis gratiam conservavit, quum recens in unoquoque videretur. (De Trad. Disc., III, 7, 5-6)

“Grans són les virtuts d’aquest, recercar-les seria certament una tasca llarga i treballosa. En primer lloc, allò que va escriure pareix que no ho diu, sinó que ho fixa davant els ulls: aquesta és, per dir-ho així, la força i la propietat de les representacions. En aquesta virtut supera fins ara, sense cap mena de dubtes, tots els autors posteriors. No només va plasmar els cossos, sinó també aquelles emocions recòndites de les ànimes que no percebem pels sentits, de manera que pareix que el seu poema és com una imatge de la vida humana. Encara més, té un sentit comú hàbil i són les coses que narra tan conformes a la naturalesa que després de segles, havent canviat constantment els costums, els hàbits i tota forma de viure, tanmateix encara ara són adients amb la nostra època, amb qualsevol altra paraula, sentència, discursos o oracions. Per aquestes raons ha resistit fàcilment durant un període de temps tan llarg i durant tants segles se l’ha conservat no només per l’autoritat de la seua antiguitat, sinó per la gràcia de la novetat, al parèixer recent en cadascun d’aquests”.

No obstant això, també assenyalava certs defectes del poeta èpic, per tal que els alumnes els eviten. Ens fa arribar la crítica de Jeroni Vida, un bisbe coetani del valencià, que el titlla de *supervacaneus* i *redundant* (“superflu i redundant”), a més de ser massa profús. Critica també diversos episodis de la *Iliada*, com són les descripcions de carros durant la batalla, els símls humils i, de tant en tant, sòrdids o l’excessiva repetició d’epítets.

Tot seguit, cal afegir, si el preceptor ho creu convenient, la resta de peces dramàtiques d’Eurípides i Aristòfanes, els *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* d’Hesíode i alguns epigrames grecs, sempre que no continguin obscenitats. Per últim, la poesia de Píndar, tot i que siga un escriptor *obscurum in primis, et reconditorum vocabularum usurpatorem* (De Trad. Disc., III, 7, 9), “dels més

obscur i utilitze paraules recòndites” i algunes poesies pastorils de Teòcrit, tot explicant-se les al·legories.

Pel que fa a la història, llegirà l'alumne Herodià, autor siriana del segle II dC, artífex de *Ἡρωδιανοῦ τῆς μετὰ Μάρκον Βασιλείας ἱστοριῶν Βιβλία ὀκτώ*, que comprén des de la mort de Marc Aureli fins Gordià III. Ho farà tot comparant-ho amb la traducció de l'obra al llatí realitzada per Angelo Poliziano, humanista italià de la segona meitat del segle XV que va traduir al llatí diverses obres d'autors grecs. El següent a llegir seran les *Hel·lèniques* de Xenofont i alguns dels llibres de Tucídides.

D'altra banda, l'alumne estudiarà per sí mateix diverses obres. En primer lloc, els *Graecae Litteraturae Dragmata*, de Joan Ecolampadi, autor germànic, també contemporani de Vives, que havia escrit uns anys abans a la publicació del *De Tradendis Disciplinis*. Per a les declinacions i conjugacions recomana *De Dialectis Diversis Declinationum Graecanicarum Tam in Verbis Quam Nominibus*, breu obreta del filòleg hel·lenista Hadrianus Amerotius. Per a la poesia i els dialectes, parla l'autor d'*Urbanus*, sense especificar de quina obra es tracta. No hem sabut identificar ni l'autor ni l'obra a la que fa referència Vives, tot i això, creiem que es podria tractar de *l'Epithome artis epistolae ad formulam Tullianam introducens*, atribuïda a l'humanista Urbanus Rhegius. A més, també recomana emprar comentaristes dels poetes, com és el cas d'Eustaci de Constantinoble, comentarista del segle XII d'Homer, Tomàs Magister, del segle XIV, autor de l'obra sobre aticismes *Ἐκλογή ὀνομάτων καὶ ῥημάτων ἀπτικῶν* i Guillaume Budé i els *Commentarii linguae graecae*. Altres obres que haurà de llegir i estudiar pel seu compte són Isòcrates, Xenofont, els deu oradors, Tucídides, Heròdot i les obres *de varietate rerum*, “sobre la varietat d'éssers”, d'Aristòtil (*De animalibus*) i Teofrast (*Historia plantarum*), tot comparant els dos últims amb les traduccions de Teodor Gaza. A Demòstenes el tindrà constantment entre les seues mans, doncs en ell *absoluta est linguae illius vis ac gratia, non aliter quam de Ciceronis orationibus diximus* (*De Trad. Disc.*, III, 7, 11), “és absoluta la força i la gràcia de la seua llengua, no d'altra manera que el que hem dit sobre els discursos de Ciceró”.

Finalment, l'alumne haurà de guardar a la seua biblioteca com a a obres de consulta un *Lexicon Graecolatinum geminum*, ço és, un diccionari grec-llatí i llatí-grec, la *Συναγωγή*

Πασῶν Λέξεων κατὰ στοιχειῶν d'Hesiqui d'Alexandria, *ad intelligentiam poetarum, Homeri potissimum*, "per a la intel·ligència dels poetes, sobretot d'Homer" i, per últim, *Ἰονομαστικὸν ἐν βιβλίοις* í, del gramàtic Jul·li Pòl·lux, obra que va servir de base per al *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, de William Smith.

VII. 12 Sobre els filòlegs

Vives defineix els *philologi* com a *autores qui simul et historias, et fabulas, et vocum significatus, et oratoria, et philosophica attingunt*, (*De Trad. Disc.*, III, 8, 1) "autors que s'ocupen al mateix temps d'històries, faules, significat de les paraules, oratòria i filosofia". Esmenta, pel que fa al grec, la *Suda* i a Ateneu. La resta d'autors, són tots ja de llengua llatina.

En darrer lloc, afirma l'autor que queden alguns escriptors d'ambdues llengües que o seran objecte de l'estudi d'altres disciplines pel seu contingut, o bé els llegirà en altre temps. Com ja ha comentat a l'inici d'aquest capítol, el curs té una duració de vuit o nou anys, dels set als quinze o setze, segons els progressos de cada alumne. Una vegada més, Vives ens mostra el seu compromís vers la millora dels primers anys d'instrucció i l'ensenyament de les llengües:

Sentio me diu esse in hac de linguis praeceptione immoratum, quod eo feci, quia multi prave sunt a pueritia instituti, quam tanti referat, quem admodum in exordio haec tradantur, unde reliquae deinceps artes omnes ac disciplinae dimanant. (*De Trad. Disc.*, III, 8, 2)

"Sé que he romàs llargament en l'ensenyament de les llengües; ho he fet perquè molts xiquets van rebre una instrucció dolenta, que tant importa com es transmet al principi allò d'on són descendents les restants arts i disciplines."

D'altra banda, afirma que aquells que tinguen un enginy *tardum admodum* o *absurdum*, "en alt grau lent i discordant", o bé els que prenen la pitjor part de tot només cal que coneguen el llatí i una mica de grec, estant allunyats de la lectura dels autors. Així doncs, s'ha d'apartar estos joves de la llengua dels doctes, per tal que no obtinguen prejudicis dels arcans que amaga.

Ací acaba l'ensenyament de la llengua per aquells que acaben la seua formació acadèmica o per els que s'instruiran en altres matèries. En les darreres pàgines d'aquest capítol i el capítol final del llibre III del *De Tradendis Disciplinis* s'ocupa Joan Lluís Vives en la descripció de les obres que han de treballar els qui segueixen amb la instrucció del llatí i el grec: els futurs *philologi*.

VIII. CONCLUSIONS

Hem vist que el llibre tercer del *De Tradendis Disciplinis* de Joan Lluís Vives és un exhaustiu tractat didàctic i pedagògic per a l'ensenyament de la llengua, a més d'un excel·lent treball enciclopèdic de tots els autors i les obres de les quals s'ha de fer ús en el procés d'aprenentatge. Sempre fonamentant els seus preceptes en importants *auctoritates* sobre la qüestió com Quintilià, Plutarc o Erasme, té cura de tots els elements que formen part del procés d'aprenentatge de l'alumne, tant pel que fa al preceptor com a l'alumne mateix, des de com i quan han d'exercitar la memòria fins el caire dels jocs amb què alleujaran la feixuguesa de l'estudi. A més a més, ens demostra el valencià en estes pàgines un coneixement admirable no només de tota la literatura llatina i grega, sinó també de la medieval i dels autors contemporanis, els quals no només anomena, sinó que també descriu el seu contingut, la llengua i l'estil de cada obra i autor. Tot i que nosaltres només hem tractat ací les obres en llengua grega, és encara més abundós pel que fa a la llengua llatina.

Pel que fa a la llengua grega, Vives proposa en aquest llibre III, a grans trets, el següent: La llengua grega és la mare de la llatina i és necessari el seu coneixement per tal de fer el llatí més ric. Començarà l'alumne amb el grec més tard que amb el llatí, però el mètode de procedir serà el mateix per a les dues llengües: *ad incognita itur per cognita*. El preceptor tindrà cura que l'alumne aprengui una llengua pura i que no adquirisca vicis de ben petit, serà més prolix en les explicacions que concís i es mostrarà ferm però no excessivament violent en la correcció. S'introduirà gradualment la llengua grega, l'objectiu de la qual no serà parlar-la, sinó entendre-la per tal de conèixer l'immens llegat dels seus autors. La gramàtica de Teodor Gaza serà el llibre fonamental per a l'estudi de la llengua, començant l'alumne amb les faules d'Isop, epístoles d'autors com Demòstenes i discursos dels deu oradors, tot composant un lèxic amb el seu vocabulari. Sent per a ell la lectura dels poetes poc profitosa, continuarà amb Homer, Aristòfanes, Eurípides i Hesíode, tot llegint també autors de màximes com Teognis o Focílides. Finalment, quant a la història, Heròdot, Xenofont i Tucídides seran els autors principals. Altres autors, com Ecolampadi i Budé, els llegirà pel seu compte i a Hesiqui d'Alexandria o Jul·li Pòlux els guardarà a la seua biblioteca, prestos per a ser consultats quan siga necessari.

Per tal de concloure el nostre Treball Fi de Màster, volem afegir que el principal valor que aportarà el *De Tradendis Disciplinis* per a l'ensenyament del grec no serà la introducció d'un mètode revolucionari, sinó la reivindicació de dirigir el seu ensenyament i aprenentatge *ad fontes*, és a dir, conèixer el grec per tal de gaudir del nostre llegat clàssic, tresor del qual estava privat l'Escolàstica. Però, a més, en aquest llibre tercer Joan Lluís Vives s'anticipa a la pedagogia moderna amb la formulació de tota una sèrie de codis d'actuació, sempre sobre les petjades dels clàssics, com Quintilià o Plutarc, que fan del valencià el precursor d'aquesta ciència i del *De Tradendis Disciplinis* un dels grans tresors de l'humanisme europeu.

IX. EPÍLEG: L'EDUCACIÓ DE LES XIQUETES

Com ja hem comentat, el *De Tradendis Disciplinis* ve dedicat exclusivament als barons. No obstant això, l'autor també vol que la dona es beneficie de la instrucció, tot i que, en absolut, podia seguir el mateix el camí que ha marcat en aquesta obra per als barons. Comparteix el valencià aquesta idea amb Erasme qui, en els seus *Colloquia* expressava que la cultura no podia ser exclussiva dels homes, doncs calia fer la dona útil en el si de la llar i capaç de governar bé una família (De Azcárate 1985: 293).

Tracta aquest tema l'autor en dos escrits de l'any 1523, dirigits ambdós a Caterina d'Aragó: la carta primera de *De ratione studii puerilis epistolae duae* i la *Institutio feminae christianae*, obra completada per *De officio mariti*. La primera és un *curriculum* succint, referit a les primeres lletres, la gramàtica i les lectures apropiades per a la dona. La segona sí que inaugura un nou gènere pedagògic que servirà d'inspiració de moltes produccions literàries posteriors, amb l'ideal de la perfecta dona casada (Escolano 1997: 132). El model és Plutarc, *Mulierum virtutes* i, en menor mesura, els *Preceptes conjugals* (Betz 1978: 120-121, Hume 2011: 32-35 i Ruiz Montero & Jiménez 2008).

En primer lloc, ha de ser la mare qui done el pit a la xiqueta però, en el cas que açò no fóra possible, és necessari elegir la millor dida possible, tal i com també comenta al *De Disciplinis*. La xiqueta ha de jugar en companyia d'altres de la seua edat i no amb nines, sinó amb cuinetes, sempre baix la supervisió d'alguna dona virtuosa, per tal d'evitar "històries d'amor infantil", ja que la dona és més procliu al plaer. (Narro 2010: 30)

Des dels quatre o cinc anys la dona ha de començar l'estudi de les lletres, que cal combinar amb l'aprenentatge de l'art, treballar la llana i el lli. Vives hi recomana la lectura per tal d'evitar l'ociositat de la dona (Narro 2010: 33). La dona ha de conèixer la virtut i, per tant, presenta a la *Institutio feminae christianae* un extens catàleg de dones virtuoses de diferents èpoques, tant de l' Antiguitat com dones cristianes del seu temps.

Entre les obres que la xiqueta ha de llegir, començarà per les Sagrades Escripures o breus sentències de filosofia moral, per tal de conduir la dona cap a la virtut. Tot el que llegiran ho han de consultar abans a un home docte i sensat i es tractarà sempre d'autors religiosos i alguns clàssics. D'altra banda, s'ha d'apartar de la seua vista llibres de cavalleria i romanços i autors clàssics de tema picant o que estimule altres sentiments que poden portar pel mal camí la dona, com la ira o la hipocresia, com Ovidi, Anacreont, Safo, etc.

En conclusió, la dona ha de deixar per a l'home l'estudi de les arts i centrar-se en el seu paper d'esposa, mare i governanta de la casa i cal que controle l'economia domèstica. La formació que rep la dona ha d'estar dirigida a la formació i poliment dels costums, sempre des del punt de vista de la moral cristiana.

X. BIBLIOGRAFIA

- Almenara, Miguel i Vicente Febrer, Manuel (2003): "Pere Joan Olivar i el fracàs de l'erasmisme", en: Peset, Mariano (ed.): *Historia de la Universidad de Valencia, Volum I: L'Estudi General*, Universitat de València: 315-320.
- Almenara, Miguel (1993): *El humanista Pere-Joan Olivar: vida, bibliografía y epistolario*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Jordi Pérez Durà, València.
- Barceló, Carme (2011): *Àrab i català: contactes i contrastos*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Betz, Hanz Dieter (1978): *Plutarch's Ethical Writings and Early Christian Literature*, Leiden: Brill.
- Breva-Claramonte, Manuel (1994): *La didáctica de las lenguas en el Renacimiento: Juan Luis Vives y Pedro Simón Abril*, Bilbao: Universidad de Deusto.
- De Azcárate Ristori (1985): "La mujer en los coloquios de Erasmo de Rotterdam", en: *Anales de la Universidad de Cádiz* 2, 279-94.
- Del Nero, Valerio (2008): "The *De Disciplinis* as a model of a humanistic text", en: Fantazzi, Charles (ed.): *A companion to Juan Luis Vives*, Leiden: Brill, 177-226.
- Escolano, Agustín (1997): «Las disciplinas y el curriculum. La formación del humanista en la obra de Luis Vives», en Esteban, León (ed.): *Cuatro estudios a una obra o "El Arte de Enseñar" de Juan Luis Vives*, Ajuntament de València: 89-139.
- Esteban, León (1997): "Advertencia preliminar al estudio del *De Disciplinis*", en: *Cuatro estudios a una obra o "El Arte de Enseñar" de Juan Luis Vives*, Ajuntament de València: 9-25.
- (2000): "Els vells gramàtics", en: Peset, Mariano (ed.): *Historia de la Universidad de Valencia, Volum I: L'Estudi General*, Universitat de València: 155-63.
- Gallego, Andrés (2000): "Gramàtica humanista", en: Peset, Mariano (ed.): *Historia de la Universidad de Valencia, Volum I: L'Estudi General*, Universitat de València: 165-75.
- García Pérez, Noelia (2004): *Arte, poder y género en el Renacimiento español: El patronazgo artístico de Mencía de Mendoza*. Murcia: Nausicaa.
- Gil Fernández, Luis (2003): *Formas y tendencias del humanismo valenciano quinientista*. Alcañiz.
- González y González, Enrique (1987): *Joan Lluís Vives: de la escolástica al humanismo*, Valencia: Comissió per al Vè Centenari del Descobriment d'Amèrica.

- (2000): "Joan Lluís Vives, un desterrat", en: *Historia de la Universidad de Valencia, Volum I: L'Estudi General*, Universitat de València: 299-306.
- Grau Codina, Ferran (2000): "Miquel Jeroni Ledesma i Pere Joan Nunyes, dos hel·lenistes", en:
- Horn, Hans-Jürger (1989): "La literatura griega cristiana de la antigüedad tardía", en: Wischer, Erika (ed.), *Historia de la literatura, II: El mundo medieval*, Madrid: Akal.
- Hume, Douglas A (2011): *The Early Christian Community: A Narrative Analysis of Acts 2: 41-47 and 4: 32-35*, Mohr Siebeck: Tübingen.
- Jiménez Delgado, José (1978): *Epistolario de Juan Luis Vives*, Madrid: Editora Nacional.
- Lohr, Charles (1986): "Ramon Llull: 'christianus arabicus'", en: *Randa* 19, 7-34.
- López, Leticia (2006): *Los clásicos en el Renacimiento. La labor educativa de Juan Luis Vives*, México, D. F.: Facultad de Filosofía y Letras, UNAM.
- Marrou, Henri (1985): *Historia de la educación en la Antigüedad*, Torrejón de Ardoz: Akal.
- Martos, Josep Lluís (2007): "Els estudis clàssics al País Valencià: un apropament socioliterari", en: *Ítaca. Quaderns Catalans de Cultura Clàssica*, 23, 81-96.
- Moralejo, Juan José (1982): "Los inicios de la dialectología griega", en: *Revista española de lingüística*, 12, 1, 17-34.
- Morales Otal, Concepción (1985): *Plutarco. Moralia*, Madrid: Gredos.
- Namèche, Alexandre Joseph (1841): *Mémoire sur la vie et les écrits de Jean-Louis Vivès*, Bruselas: Hayez.
- Narro, Angel (2010): *Vives, la dona i els clàssics. Les fonts clàssiques del 'De institutione feminae Christianae'*, tesi de màster, Universitat de València.
- Navarro Brotons, Víctor (2003): "Humanismo y ciencia en la Universidad de Valencia en el siglo XVI", en: Grau, Ferran (ed.): *La Universitat de València i l'Humanisme: Studia Humanitatis i renovació cultural a Europa i al Nou Món*, Universitat de València, 160-76).
- Perea Rodríguez, Óscar (2008): "El humanismo áulico valenciano del temprano quinientos: En los límites canónicos del humanismo hispano", en: *La Corónica. A Journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures, and Cultures*, 37, 1, 245-72.
- (2013): "Serafí de Centelles, comte d'oliva, i la cultura valenciana del Renaixement", en *eHumanista/IVITRA*, 3: 1-19.

- Pérez Bosch, Estela: *Los valencianos del Cancionero General: estudio de sus poesías*. València: Publicacions de la Universitat.
- Pérez Durà, F. Jordi (1992): *Antología de textos de Juan Luis Vives*, Universitat de València.
- Pons Fuster, Francisco (2003): *Erasmistas, mecenas y humanistas en la cultura valenciana de la primera mitad del siglo XVI*, València: Institució Alfons el Magnànim.
- Ramage, Edwin S. (1961): "Cicero on Extra-Roman Speech", *TAPhA* 92, 481-494.
- Redondo, Jordi (2013): "El compendium Graecarum Institutionum de Ledesma i la gramàtica de Làscaris", en: *Studia Philologica Valentina*, 13
- Ruiz Montero, Consuelo & Jiménez, Ana María (2008): "Mulierum virtutes de Plutarco. Aspectos de estructura y composición de la obra", *Myrtia*, 23, 101-120.
- Salvadó Recasens, Joan (1996): "Joan Parteni Tovar, mestre de Vives a la Universitat de València", en: *Studia philologica valentina*, I, 125-143.
- Sánchez Salor, Eustaquio (2003): "¿Qué arte de Gramática enseñar en el s. XVI? El caso de Valencia", en: Grau, Ferran (ed.): *La Universitat de València i l'Humanisme: Studia Humanitatis i renovació cultural a Europa i al Nou Món*, Universitat de València, 193-221.
- Vives, Joan Lluís (1531): *De Disciplinis libri XX*, Anvers: Michael Hillenius.
- Watson, Foster (1913): *Vives: On Education. A translation of the De tradendis Disciplinis of Juan Luis Vives*, Cambridge: University Press, 1913.